

ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

**ΚΣΤ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ

«Η εξωτερική πολιτική του Ερντογάν σε σχέση με την Ελλάδα: Νεο-οθωμανισμός, ισλαμισμός και τουρκικό εθνικό συμφέρον».

ΤΜ. ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Εμπορικών και Οικονομικών Υποθέσεων

Επιβλέπων:

κος Σαράντης Κουγιού

Σπουδάστρια:

Βασιλική Σουλάνδρου

ΑΘΗΝΑ - 2020

ΤΙΤΛΟΣ ΤΕΛΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΡΝΤΟΓΑΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:
ΝΕΟ-ΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΣ, ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΕΘΝΙΚΟ
ΣΥΜΦΕΡΟΝ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας συνίσταται στην εξέταση και ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής του ηγέτη της Τουρκίας, του Προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, σε σχέση με την Ελλάδα κατά την περίοδο, που ο ίδιος είναι επικεφαλής της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, μελετάται πώς διαμορφώνεται η εθνική ταυτότητα, πώς επηρεάζεται από τα διάφορα ιδεολογικά ρεύματα που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της χώρας κατά το πέρασμα των ετών και πώς αυτή, εν συνεχεία, επιδρά στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής και στην διεκδίκηση του τουρκικού εθνικού συμφέροντος. Ειδικότερα, επιχειρείται η εξέταση της διαμόρφωσης της τουρκικής εθνικής ταυτότητας από τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετά κατά την περίοδο ίδρυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας (1923) και την επίδραση του Κεμάλ Ατατούρκ, τα μετέπειτα χρόνια με την επίδραση των διαφόρων πολιτικών δρώντων για να καταλήξει στην νεο-οθωμανική ιδεολογία που εμπνέει τον Ερντογάν και καθοδηγεί την εξωτερική του πολιτική.

Εξετάζεται η σχέση της Τουρκίας με την Ελλάδα, με έμφαση την περίοδο διακυβέρνησης του Ερντογάν, οι διαφορές που διαχρονικά αντιμετωπίζουν οι δύο χώρες και οι εντάσεις μεταξύ τους, καθώς και η στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, που υπαγορεύεται από τη διατήρηση της ελληνικής κυριαρχίας και των ελληνικών συμφερόντων στο Αιγαίο, με βάση το διεθνές δίκαιο.

ABSTRACT

The purpose of this paper is to examine and analyze the foreign policy of the Turkish leader, President Recep Tayyip Erdogan, in relation to Greece, during the period in which he is heading the Turkish foreign policy. More specifically, it studies how national identity is shaped, the way this is influenced by the various ideological currents that develop within the country over the years, and how this, in turn, influences the foreign policy formulation and the assertion of Turkish national interests. In particular, an attempt is made to examine the formation of Turkish national identity since the last period of the Ottoman Empire, then, during the period of the establishment of the Republic of Turkey (1923), the influence of Kemal Ataturk and of various political actors during the following years, in order finally to end up to the neo-Ottoman ideology that inspires Erdogan and guides his foreign policy.

The paper examines Turkey's relationship with Greece with an emphasis given to Erdogan's governance, the differences between the two countries and the relevant tensions between them, as well as the Greek foreign policy, which is dictated by the concept of preservation of Greek sovereignty and Greek interests in the Aegean, based on International Law.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ-ΣΥΜΦΕΡΟΝ	NATIONAL IDENTITY-INTEREST
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	FOREIGN POLICY
ΝΕΟ-ΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΣ	NEO-OTTOMANISM
ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ	ISLAMISM
ΕΡΝΤΟΓΑΝ	ERDOGAN
ΕΛΛΑΔΑ	GREECE

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου στον επιβλέποντά μου, κύριο Σαράντη Κουγιού, για την συνεχή και ουσιαστική καθοδήγησή του, την άμεση ανταπόκριση και τις εύστοχες παρατηρήσεις του, την υπομονή του και την ενθαρρυντική και υποστηρικτική του στάση απέναντί μου καθ' όλη την διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας.

Θα ήθελα να αφιερώσω την εργασία αυτή στον πατέρα μου, Γιώργο, γιατί την 23^η Ιουλίου 2018 αγωνιστήκαμε με πίστη και οι δύο μαζί, αυτός για την ζωή του και εγώ για την εισαγωγή μου στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης. Τελικά, αμφότεροι νενικήκαμεν....

ΕΣΔΔΑ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΟΥΛΑΝΔΡΟΥ

©

2020

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Δήλωση

«Δηλώνω ρητά ότι, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ' οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής.»

Αθήνα, __/ __/ 2020

Υπογραφή

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ABSTRACT	4
ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	6
ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
1. Η Εθνική Ταυτότητα	11
2: Συσχέτιση-Αλληλεπίδραση εξωτερικής & εσωτερικής πολιτικής.....	12
3: Ο ρόλος και η σημασία του ηγέτη στην διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής...	13
ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄:.....	15
Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ.....	15
A.1: Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας	15
A.2: Η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας-Ο Κεμάλ	19
A.3: Οι ιδεολογίες που επηρέασαν τη διαμόρφωση της τουρκικής εθνικής ταυτότητας από τον Κεμάλ ως τον Ερντογάν.....	22
A.4: Το Στρατηγικό Βάθος.....	25
A.5: Ο ανταγωνισμός μεταξύ διαφόρων πλευρών της τουρκικής εθνικής ταυτότητας στην εξωτερική πολιτική	27
A.5.1: Δυτικός Φιλελευθερισμός (Western Liberalism)	28
A.5.2: Δημοκρατικός Εθνικισμός (Republican Nationalism)	28
A.5.3: Οθωμανικός Ισλαμισμός (Ottoman Islamism)	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄:.....	30
ΕΡΝΤΟΓΑΝ : ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ	30
B.1: Η προσωπικότητα και το στυλ ηγεσίας του Ερντογάν	30
B.2: Εσωτερική πολιτική – πολιτικό καθεστώς Τουρκίας	34
B.3: Η εξωτερική πολιτική του Ερντογάν και του κόμματός του, AKP	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄:	44
Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΡΝΤΟΓΑΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ..	44
Γ.1: Οι σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	44
Γ.2: Οι διαχρονικές διαφορές Ελλάδος-Τουρκίας.....	45

Γ.2.1: Θαλάσσιες Ζώνες.....	46
Γ.2.2: Εθνικός Εναέριος Χώρος-FIR Αθηνών (Flight Information Region)	47
Γ.2.3: Αποστρατιωτικοποίηση νησιών ανατολικού Αιγαίου και Δωδεκανήσων.....	48
Γ.2.4: Ζητήματα Μειονοτήτων-Το Οικουμενικό Πατριαρχείο	48
Γ.2.5: Το Κυπριακό	49
Γ.3: Οι σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας επί Ερντογάν	50
Γ.4: Η ελληνική εξωτερική πολιτική απέναντι στην Τουρκία	53
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	59

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ

ΑΟΖ	Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΝΑΤΟ	Βορειοατλαντική Συμμαχία
ΤΙΚΑ	Τουρκικό Γραφείο Συνεργασίας & Ανάπτυξης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η Εθνική Ταυτότητα

Οι όροι εθνικισμός και εθνική ταυτότητα δεν είναι δύο όροι στατικοί. Αντίθετα, είναι έννοιες δυναμικές, που τείνουν να εξελίσσονται με το πέρασμα των ετών. Ο όρος εθνικισμός, που προέρχεται από τον όρο έθνος, εμφανίζεται συστηματικά κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα, και συγκεκριμένα μετά τη Γαλλική Επανάσταση και την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, όπου τονίστηκε emphatically ότι από το έθνος πηγάζει η αρχή της κυριαρχίας. Σύμφωνα με τον Roulton¹ «ο εθνικισμός έχει να κάνει κυρίως με την έννοια του ‘ανήκειν’. Έχει να κάνει με μία μορφή συλλογικής ταυτότητας και με την αφοσίωση του ατόμου». Όπως συνεχίζει, ο εθνικισμός είναι μάλλον ένα ιδεολογικό κίνημα, που έχει ως στόχο την επίτευξη και την διατήρηση της συνοχής, της αυτονομίας, αλλά και της μοναδικότητας μιας ομάδας ατόμων, τα οποία αντιλαμβάνονται την ομάδα αυτή ως έθνος. Κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι τα άτομα, που μετέχουν στο έθνος, μετέχουν οικεία βουλήσει, υπό την έννοια ότι είναι άτομα ελεύθερα και ίσα μεταξύ τους και μετέχουν στο έθνος κατ’ επιλογήν κι όχι λόγω εξαναγκασμού (Roulton, 2000:17).

Μέσα από τα στοιχεία που συναπαρτίζουν το Έθνος, διαμορφώνεται και η εθνική ταυτότητα, που είναι μοναδική για κάθε έθνος και το διαχωρίζει από όλα τα υπόλοιπα. Η ταυτότητα επιτρέπει στην ομάδα αφενός να αναπτύξει αυτοσυνειδησία, δηλαδή να γνωρίζει τα χαρακτηριστικά που την καθιστούν ξεχωριστή, και αφετέρου να σχηματοποιήσει νοητικά και ψυχολογικά τον τρόπο σκέψης, συμπεριφοράς, επιλογών και συνύπαρξης με άλλα άτομα και ομάδες στο ευρύτερο περιβάλλον. Η ταυτότητα, λοιπόν, έχει ως βασικά χαρακτηριστικά της, τη θρησκεία, την εκπαίδευση, την κουλτούρα και λιγότερο το φυλετισμό, δηλαδή την καταγωγή από κοινή φυλή. Σημειούται εδώ ότι η εκπαίδευση συνδέεται στενά με την γλώσσα και τη διδασκαλία της ιστορίας και συνακόλουθα με την ανάπτυξη της κουλτούρας. Ο Roulton στο έργο του κάνει σαφή μνεία στην σπουδαιότητα της τελευταίας και μάλιστα παραθέτει μία ουσιώδη διάκριση ανάμεσα σε «υψηλή» και «χαμηλή» κουλτούρα, που παρατηρείται σε πολλές ομάδες, π.χ. στο Ισλάμ, όπου εντοπίζεται και η «υψηλή» κουλτούρα των

¹ Ο Roulton ασχολείται με το θέμα στο βιβλίο του «Ημίψηλο, γκρίζος λύκος και ημισέληνος», εκδ. Οδυσσέας, 2000.

ουλεμάδων² και η «χαμηλή», το λαϊκό Ισλάμ, των ταρικάτ³. Διευκρινίζεται δε ότι ως «υψηλή» κουλτούρα ορίζεται η επίσημη κρατική κουλτούρα, αυτή των ασκούντων την εξουσία και ως «χαμηλή» κουλτούρα, αυτή που είναι γνώρισμα των ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού, των λαϊκών μαζών. Η εκπαίδευση είναι ο αγωγός που θα διοχετεύσει την «υψηλή» και άρα, επίσημη κουλτούρα του κράτους⁴, στο σύνολο του πληθυσμού, ώστε να επιτευχθεί η ουσιαστικότερη επικοινωνία μεταξύ των μελών της ομάδας και κατ' επέκταση η μεταξύ τους σύνδεση (Poulton, 2000:43 κ.ε.).

Η εθνική ταυτότητα είναι σημαντική, όχι μόνο για το εσωτερικό του κράτους, αλλά συνάμα είναι καταλυτική για την εξωτερική πολιτική του και για τις σχέσεις που θα αναπτύξει με τα άλλα κράτη. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, συγκεκριμένα, η ύπαρξη ταυτότητας είναι καθοριστικής σημασίας, δεδομένου ότι είναι αυτή που διαμορφώνει στάσεις, αντιδράσεις και προτιμήσεις, βάζει όρια και χαράζει κόκκινες γραμμές, υπαγορεύοντας τα συμφέροντα του κράτους. Μάλιστα, λέγεται ότι «οι ταυτότητες είναι η βάση των συμφερόντων» (Wendt, 1992:398). Μέσα από την ταυτότητα, ο κάθε δρών μπορεί να διεκδικήσει και να ορίσει τη θέση του στο ευρύτερο περιβάλλον.

Τα κράτη φαίνεται επηρεάζονται στο σχεδιασμό της εξωτερικής πολιτικής από τις αρχές του ρεαλισμού. Είναι «ορθολογικοί εγωιστές», συμπεριφέρονται με βάση ορθολογικούς υπολογισμούς κόστους-οφέλους, σύγκρισης εναλλακτικών, για να εξυπηρετήσουν το εθνικό συμφέρον, που τις περισσότερες φορές εκφράζεται άμεσα ή έμμεσα με όρους ισχύος και ασφάλειας (Κουγιού, 2020:7-9). Με αυτές τις βασικές θεωρητικές υποθέσεις συμμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό και η Τουρκία.

2: Συσχέτιση-Αλληλεπίδραση εξωτερικής & εσωτερικής πολιτικής

Αναφορικά με την εσωτερική πολιτική ενός κράτους, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι αυτή επιδρά σημαντικά στη διαμόρφωση προτιμήσεων και εν γένει στη χάραξη

² Οι ουλεμάδες ήταν οι επίσημοι ερμηνευτές του μουσουλμανικού κανονικού δικαίου. Ήταν εξέχοντα πρόσωπα της αυτοκρατορίας και δεν εξαρτώνταν από το Μεγάλο Βεζίρη. Δεν είχαν ιδιαίτερες κυβερνητικές δικαιοδοσίες, αν και προοδευτικά ο αρχηγός τους μπορούσε να διορίζει καδήδες σε σημαντικές περιοχές (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.Ι', 2000:30)

³ Τα ταρικάτ είναι σουφιστικές θρησκευτικές αδελφότητες, με εσωτερική ιεραρχική δομή, όπως αυτή απέρρεε από την μαθητεία κοντά σε δάσκαλο, για να επιτευχθεί η μυστικιστική επικοινωνία με το θείο. Μεταξύ των ταρικάτ υπήρχαν συχνά εντάσεις και εχθρότητα (Poulton, 2000: 57).

⁴ Στην τουρκική κοινωνία συνυπάρχουν κεμαλικόι, που τίθενται υπέρ της εκκοσμίκευσης, και βαθιά θρησκευόμενοι μουσουλμάνοι, που ίσως είναι πιο ευνοϊκοί απέναντι στον Ισλαμισμό.

εξωτερικής πολιτικής. Ενώ στην εξωτερική πολιτική το κράτος παρουσιάζεται ως ενιαίος δρών, στην εσωτερική πολιτική επικρατεί ο πλουραλισμός δυνάμεων και συμφερόντων και η πολυφωνία απόψεων (Martin, 1997:11). Αρχικά, σημειούται ότι στη διαμόρφωση της εσωτερικής πολιτικής συμμετέχουν πολλοί δρώντες, οι οποίοι διεκδικούν έκαστος τα συμφέροντά του, τα οποία ενίοτε είναι αντιμαχόμενα μεταξύ τους, αν και σε άλλες περιπτώσεις (π.χ. προσωποκεντρικά ή αυταρχικά συστήματα) επιδιώκουν να βρουν τρόπο συμμετοχής στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, από την οποία είναι αποκλεισμένη η πλειοψηφία.

3: Ο ρόλος και η σημασία του ηγέτη στην διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής

Οι μετέχοντες στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, δύνανται να επηρεάσουν καθοριστικά την πολιτική κουλτούρα⁵. Ο ηγέτης έχει ιδιαίτερως βαρύνουσα σημασία στην εξωτερική πολιτική μιας χώρας, ως ο πλέον αρμόδιος στο σχεδιασμό και την υλοποίησή της. Αυτή, λοιπόν, επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες αφορώντες τον ίδιο τον ηγέτη, είτε υποκειμενικούς (προσωπικότητα, ψυχοσύνθεση, κοσμοθεωρία, κίνητρα), είτε αντικειμενικούς, όπως το καθεστώς/πολίτευμα της χώρας (σε απολυταρχικά καθεστάτα ο ηγέτης επιδρά περισσότερο στις εξελίξεις απ' ό,τι σε δημοκρατικά-φιλελεύθερα), το ύφος ηγεσίας που έχει υιοθετηθεί, ο κύκλος συνεργατών και συμβούλων του αλλά και τα μοντέλα πρόσληψης και επεξεργασίας των μηνυμάτων και των πληροφοριών.

Προκειμένου οι ασκούντες την εξωτερική πολιτική να προβούν σε ασφαλέστερες επιλογές, κρίνεται σκόπιμο να έχουν μία σαφή και εμπειριστατωμένη εικόνα του «παίκτη-ηγέτη» που βρίσκεται απέναντί τους⁶. Οι επιστήμονες έχουν καταλήξει σε δύο μεθόδους ανάλυσης της προσωπικότητας των ηγετών, την μέθοδο της ψυχοβιογραφίας και αυτή της ανάλυσης περιεχομένου (για περισσότερα επ' αυτών βλ. Hudson, 2017:87 κ.ε.).

⁵ Ο όρος πολιτική κουλτούρα περιλαμβάνει το σύνολο αξιών και αντιλήψεων μιας κοινωνίας για το πολιτικό της σύστημα, π.χ. πίστη σε δημοκρατία, κράτος δικαίου, σεβασμός των ατομικών δικαιωμάτων. Η πολιτική κουλτούρα επιδρά εξίσου στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική. Προσδιορίζει την τελευταία ιδίως όσον αφορά την εθνική ασφάλεια και τη διαμόρφωση στρατηγικής. Διαμορφώνεται αρχικά από τις ελίτ (π.χ. στρατός) και διαχέεται έπειτα στην κοινή γνώμη, διαπλάθοντας προσδοκίες, πρότυπα συμπεριφοράς και δράσης (Κουγιού, 2020:70-71).

⁶ Για τους σκοπούς της εργασίας, οι δηλώσεις του Ερντογάν είναι ενδεικτικές των προθέσεων του.

Εκ των δύο ανωτέρω μεθόδων, είναι δυνατόν να εντοπιστούν εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ηγέτη που θα επιτρέψουν να αποκρυσταλλωθεί κατά τρόπο πλήρη και το στυλ ηγεσίας που αυτός ακολουθεί (Hermann, 2003: κεφ. 8). Συγκεκριμένα, επισημαίνονται επτά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ηγέτη:

- i. Αυτοπεποίθηση
- ii. Διανοητική και αντιληπτική ικανότητα
- iii. Εμπιστοσύνη ή καχυποψία απέναντι στους άλλους
- iv. Πεποίθηση ότι έχει την δύναμη να ελέγξει και να επηρεάσει τις εξελίξεις
- v. Προσήλωση σε έναν σκοπό
- vi. Αφοσίωση στην ομάδα και ανάγκη να έχει την αποδοχή των μελών της
- vii. Ανάγκη για εξουσία, ισχύ και επιρροή

Από την προσωπικότητα του ηγέτη και τα ιδιαίτερα στοιχεία αυτής είναι δυνατόν να συναχθούν αξιόλογα συμπεράσματα σχετικά με το στυλ ηγεσίας που αυτός έχει υιοθετήσει (επεκτατικός, ενεργητικός, επιδραστικός, διαμεσολαβητικός, οπορτουνιστής, αναπτυξιακός) και που επηρεάζει το σύνολο πολιτικής που θα ακολουθήσει (Κουγιού, 2020:77-79).

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄:

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

A.1: Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας

Η Τουρκική Δημοκρατία θεωρείται διάδοχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφενός γιατί εδράζεται σε τμήμα των εδαφών που αυτή κάλυπτε, αφετέρου γιατί πολλά από τα θεμελιώδη στοιχεία της τουρκικής εθνικής ταυτότητας έχουν τις ρίζες τους στην περίοδο αυτή.

Στην αντίληψη των περισσότερων, σημείο έναρξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεί η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τον αρχηγό των Οθωμανών, Μωάμεθ Β΄ Πορθητή, το 1453. Πολλοί, όμως, θέτουν ως ορόσημο την ήττα των Βυζαντινών από τους Σελτζούκους Τούρκους στο Μαντζικέρτ το 1071, καθώς από το σημείο αυτό αρχίζει η ουσιαστική αποδυνάμωση και κατάρρευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που επέτρεψε την εδραίωση των Σελτζούκων στην περιοχή και το πέρασμά τους προς την Δύση, διεκδικώντας ταυτόχρονα το όραμά τους να καταστούν ηγέτες του μουσουλμανικού κόσμου (Χριστοφιλοπούλου, τ. Β΄ 2, 1997:243-246). Η διαδικασία επικράτησης δεν έγινε αυτόματα, αλλά σταδιακά, επηρεάζοντας όλους τους τομείς του κράτους, στρατιωτικό, πολιτικό, θρησκευτικό⁷. Τελικά, η Οθωμανική αυτοκρατορία πήρε τη θέση της καταρρέουσας Βυζαντινής, υιοθετώντας πολλά από τα στοιχεία της οργανωτικής της δομής και της εσωτερικής της διοίκησης, με κυρίαρχο όμως πάντα το Ισλάμ, που διείπε παντί τρόπο όλη την ζωή και δράση στην αυτοκρατορία και τον ιερό νόμο της Σαρία που αποτελούσε τη βάση δικαίου.

Κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα, και κυρίως επί της βασιλείας του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1520-1566), η αυτοκρατορία φτάνει στο απόγειο του κύρους και της

---

⁷ Βλ. Σπύρος Βρυώνης, 2008: «Η Παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και διαδικασία εξισλαμισμού 11^ο-15^ο αιώνας», Αθήνα: ΜΙΕΤ

ισχύος της, με τους Οθωμανούς να προσπαθούν να κατακτήσουν ακόμα και την κεντρική Ευρώπη (πολιορκία Βιέννης, 1529, 1683), αλλά και με άλλες επιτυχίες (κατάκτηση Κύπρου, 1570, Κρήτης, 1669), που έκαναν αδιαμφισβήτητη την κυριαρχία τους στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, μιας και κατείχαν πλέον τη Δυτική Ασία, την νοτιοανατολική Ευρώπη, εδάφη ως τον Καύκασο, τμήματα της κεντρικής Ευρώπης, τη Βόρεια Αφρική και το Κέρασ της Αφρικής (IEE, τ. Ι', 2000:18-20). Κατά το 18^ο αιώνα, όμως, η αυτοκρατορία άρχισε να παρουσιάζει εμφανή σημάδια κόπωσης και παρακμής, ενώ ταυτόχρονα έμενε πίσω και υστερούσε από τις αντίστοιχες δυνάμεις στη Δύση (αυτοκρατορία των Αψβούργων) και στην Ανατολή (Ρωσία), που συνεχώς εξελίσσονταν οικονομικά και στρατιωτικά.

Το τέλος του 18^{ου} αιώνα οι Οθωμανοί είχαν ήδη υποστεί σημαντικές στρατιωτικές ήττες κι είχαν δει πολλά από τα εδάφη, που κατείχαν, να αποσχίζονται και να ανεξαρτητοποιούνται, γεγονός που τους ώθησε να επιδοθούν σε μία σειρά μεταρρυθμίσεων, γνωστών ως Τανζιμάτ. Ο όρος Τανζιμάτ σημαίνει αναδιοργάνωση και αφορούσε μεταρρυθμίσεις, με στόχο την τόνωση της οικονομίας, την αναβάθμιση της διοίκησης και την βελτίωση των σχέσεων της αυτοκρατορίας με τους πολυάριθμους αλλόγλωσσους και αλλόθρησκους υπηκόους της. Σχετικά με τους υπηκόους, δέον είναι να επισημανθεί ότι οι Οθωμανοί δεν τους διέκριναν με βάση την γλώσσα ή τη φυλή, αλλά με βάση τη θρησκεία (Poulton, 2000:64). Παρά το γεγονός ότι οι χριστιανικοί και εβραϊκοί πληθυσμοί ήταν γενικά ανεκτοί και αποδεκτοί από την ισλαμική παράδοση, ως «λαοί της Βίβλου», δεν αντιμετωπίζονταν ισότιμα με τους Μουσουλμάνους, μέχρι και την περίοδο αυτή, οπότε και επιτρέπεται πλέον η ίση συμμετοχή τους στη διοίκηση και την εκπαίδευση και απαλλάσσονται από τον κεφαλικό φόρο (1855). Οι ευνοϊκές αυτές μεταρρυθμίσεις θα επαναληφθούν ρητά το 1856 με το διάταγμα Χάτι-Χουμαγιούν, που προέβλεπε την ισότητα όλων των πολιτών απέναντι στο νόμο και την κατοχύρωση κάποιων θεμελιωδών δικαιωμάτων (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:65).

Η τάση για μεταρρυθμίσεις και εξευρωπαϊσμό της αυτοκρατορίας συνεχίστηκε και μάλιστα, το 1869, με νομοθέτημα παραχωρήθηκε η οθωμανική υπηκοότητα σε όλους τους πολίτες. Εδώ, είναι εμφανής η επίδραση του Οθωμανισμού, ο οποίος ήταν ένα ιδεολογικό οικοδόμημα, που υποστήριζε πως η σύγκλιση όλων των Οθωμανών υπηκόων σε ένα ενιαίο σώμα πολιτών, με ίσα δικαιώματα, θα επέτρεπε την ισχυροποίηση του κράτους, στο οποίο τα σημάδια αποσύνθεσης ήταν πρόδηλα. Το Τανζιμάτ, παρά τις ουσιώδεις μεταβολές που επέφερε για τους μη-μουσουλμάνους

πολίτες της αυτοκρατορίας, δεν τους ενέπνευσε αφοσίωση και πίστη στην αυτοκρατορία, δεν κατάφερε να δημιουργήσει «Οθωμανούς» πολίτες και προφανώς μία «οθωμανική» ταυτότητα (Poulton, 2000:77). Αντίθετα, φαίνεται να τονώθηκε ο εθνικισμός μικρότερων ομάδων εντός της αυτοκρατορίας, π.χ. Χριστιανοί. Ταυτόχρονα, δημιούργησε κύμα αντιδράσεων στις τάξεις των Μουσουλμάνων τουρκόφωνων πληθυσμών. Εκείνη την περίοδο έκανε την εμφάνισή του το ιδεολογικό κίνημα των Νέων Οθωμανών, που αποτέλεσαν την πρώτη αντιπολιτευτική ομάδα, με έντονη την επίδραση των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Ο πλέον επιφανής εκπρόσωπος των Νέων Οθωμανών υπήρξε ο Ναμίκ Κεμάλ, ο οποίος άσκησε δριμεία κριτική στον παραγκωνισμό του Ισλάμ και της Σαρία από τη δημόσια σφαίρα και τόνισε ότι το Ισλάμ δεν εναντιώνεται στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού του κράτους. Αντίθετα, μέσα από το Ισλάμ προκρίνεται ως σύστημα διακυβέρνησης το κοινοβουλευτικό-αντιπροσωπευτικό. Παρά το γεγονός ότι χρησιμοποίησε επιτυχώς τους όρους πατρίδα (vatan) και ελευθερία (hurriyet), τονίζοντας το συναισθηματικό δεσμό και το κοινό παρελθόν, δεν κατάφερε να διαχωρίσει σαφώς την οθωμανική από την ισλαμική ταυτότητα (Poulton, 2000:79).

Η μεταρρυθμιστική κίνηση στην αυτοκρατορία κορυφώθηκε το 1876 με την ανακήρυξη του πρώτου Τουρκικού Συντάγματος από τον σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, ο οποίος επέλεξε να απομακρυνθεί από την προηγούμενη μεταρρυθμιστική περίοδο. Ο ίδιος επιχείρησε να υπερασπιστεί την παρακμάζουσα αυτοκρατορία από κάθε είδους απειλές, εσωτερικές και εξωτερικές, ενισχύοντας τη θέση του και να εμπνεύσει πίστη στο πρόσωπο και το αξίωμά του, ως αντιπρόσωπο του Ισλάμ. Με άλλα λόγια, επεδίωξε να αξιοποιήσει το Ισλάμ, για να ισχυροποιήσει την αυτοκρατορία. Έτσι, ο Πανισλαμισμός έγινε επίσημη κρατική πολιτική και στόχος έγινε η ενότητα όλων των Μουσουλμάνων υπό ένα ισλαμικό κράτος, ένα ισλαμικό χαλιφάτο, δίνοντας έμφαση στο ρόλο του σουλτάνου, προκειμένου να επιτύχει αφοσίωση στο πρόσωπό του ή του Χαλίφη. Προκειμένου να επιτύχει αυτό το στόχο, αλλά κυρίως για να απωθήσει τον κίνδυνο διαμελισμού του κράτους, ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ επεδίωξε την επέκταση και ενίσχυση της οθωμανικής κουλτούρας-έναντι και της αραβικής-σε μουσουλμανικές περιοχές, με πολύτιμο εργαλείο το κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα και την επιβολή ως υποχρεωτικής της δημοτικής τουρκικής γλώσσας⁸ (Poulton, 2000:82-85).

⁸ Με τον όρο τουρκική, εδώ, νοείται η οθωμανική τουρκική γλώσσα, που είναι απαλλαγμένη από περσικές ή αραβικές λέξεις. Επισημαίνεται ότι ακόμα αυτή την περίοδο ο όρος «Τούρκος» δεν έχει τη

Το 1889 ιδρύθηκε η «Επιτροπή Ενώσεως και Προόδου» από διανοούμενους, κοινωνούς της κρατικής εκπαίδευσης, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί από τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄. Τα μέλη της Επιτροπής ήταν στην πλειοψηφία τους Τούρκοι, αξιωματικοί του στρατού ή δημόσιοι υπάλληλοι (Poulton, 2000:92-95). Η Επιτροπή, αγανακτισμένη από τον αυταρχισμό του σουλτάνου, επιθυμούσε την αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας, την ομαλή πολιτική ζωή και λειτουργία του κοινοβουλίου, και φυσικά τη διατήρηση όλων των εδαφών της αυτοκρατορίας, κυρίως στα Βαλκάνια, και τη συνύπαρξη όλων των εθνοτήτων σε ένα μεγάλο, δημοκρατικό οθωμανικό κράτος (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:67-68). Μέσα από την Επιτροπή άρχισε σταδιακά να εγκαταλείπεται η οθωμανική ταυτότητα και να καλλιεργείται σταθερά η τουρκική, που θα γίνει ακόμα πιο σαφής με το κίνημα των Νεότουρκων.

Οι Νεότουρκοι με την επανάστασή τους ανέτρεψαν τον σουλτάνο (1908) και δημιούργησαν την αίσθηση για ένα κλίμα αλλαγής, εκσυγχρονισμού, εκδημοκρατισμού και αρμονικής συνύπαρξης μεταξύ όλων των εθνοτικών ομάδων, τις οποίες αρχικά κατάφεραν να πάρουν με το μέρος τους. Στην πραγματικότητα, όμως, καλλιέργησαν έναν τουρκικό εθνικισμό και επιδόθηκαν σε μία συστηματική προσπάθεια ομογενοποίησης του κράτους μέσω του εκτουρκισμού των πληθυσμών, ακόμα και δια της βίας, όπως στην περίπτωση της γενοκτονίας των Αρμενίων (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:70). Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι που ακολούθησαν και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν εξαιρετικά επιζήμιοι και επώδυνοι για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία επί της ουσίας διαμελίστηκε κι έχασε πλήθος εδαφών. Οι Νεότουρκοι, με κύριο εκφραστή τους τον Γκιόκάλπ, τίθενται υπέρ του διαχωρισμού θρησκείας-κράτους -με τη θρησκεία να περιορίζεται στην ατομική σφαίρα και την τουρκικότητα να λειτουργεί πλέον ως η νομιμοποιητική βάση εξουσίας, αντί για το Ισλάμ- υποστηρίζουν μία καθαρά τουρκική εθνική κουλτούρα και δέχονται από τον δυτικό πολιτισμό μόνο τα τεχνολογικά και επιστημονικά επιτεύγματά του (Poulton, 2000:109).

Καθ' όλη αυτή την περίοδο που αναλύθηκε ανωτέρω, είναι εφικτό να εντοπιστούν τα εξής βασικά ιδεολογικά ρεύματα, τα οποία σχετίζονται άρρηκτα με την τουρκική εθνική ταυτότητα και ως εκ τούτου με το τουρκικό εθνικό συμφέρον, έτσι όπως αυτό διαμορφώθηκε με το πέρασ των χρόνων. Συνοψίζοντας, λοιπόν, επισημαίνονται:

γνωστή σε εμάς έννοια, αλλά υποτιμητική, αφού δηλώνει τον «άξεστο». Ωστόσο, οι Τούρκοι αρχίζουν να ταυτίζονται περισσότερο με την οθωμανική αυτοκρατορία, ενώ παρατηρείται ενδιαφέρον και για το «Τουράν», τον αρχικό τόπο προέλευσης της φυλής (Poulton, 2000:64, 85).

1. **Οθωμανισμός:** η προσπάθεια δημιουργίας οθωμανικής ταυτότητας για όλους, Μουσουλμάνους και μη, με την παραχώρηση της οθωμανικής υπηκοότητας σε όλους τους πολίτες⁹.
2. **Ισλαμισμός:** ιδέα, πολιτικής διάστασης, με την οποία η πίστη στο Ισλάμ αναδεικνύεται ως κριτήριο υπηκοότητας και όλοι συνενώνονται μέσα στο ενιαίο ισλαμικό χαλιφάτο, όπου ηγείται ο Σουλτάνος (ταυτόχρονα φέρει και τον τίτλο του Χαλίφη) ως αντιπρόσωπος του Ισλάμ και διάδοχος του Μωάμεθ.
3. **Τουρκισμός:** ιδέα που προτείνει τη συνένωση όλων των Τούρκων της Κεντρικής Ασίας, του Καυκάσου και της Ανατολίας σε ένα ενιαίο κράτος, αλλά και αφομοίωση ή και εκτουρκισμός των μη Τούρκων¹⁰. Στους κόλπους του τουρκισμού εντάσσεται κι η ‘τουρκικότητα’, η οποία αποτελεί μία εθνική πολιτική τουρκικού προσανατολισμού (Poulton, 2000:99-101).

A.2: Η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας-Ο Κεμάλ

Το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ισοδυναμεί με τον επιθανάτιο ρόγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία διαμελίζεται και διαλύεται το 1918, κατά τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Εκείνη την περίοδο, στις τάξεις του στρατού έχει διακριθεί τόσο για τις επιτυχίες του, όσο και για την προσωπικότητα και τις ιδέες του ο στρατιωτικός Μουσταφά Κεμάλ. Αυτός, αποκαρδιωμένος από τον ξεπεσμό του κράτους, μεταβαίνει το 1919 στην Σαμψούντα ως διοικητής και ανακηρύσσεται Πρόεδρος της επιτροπής για την «Προάσπιση των Εθνικών Δικαιωμάτων των Ανατολικών Επαρχιών». Από τη χρονιά αυτή αρχίζει ο Πόλεμος της Ανεξαρτησίας της Τουρκίας (1919-1922), με ηγέτη τον ίδιο.

Τα χαρακτηριστικά-στόχοι του Πολέμου της Ανεξαρτησίας, όπως τα προσέδωσε ο Κεμάλ, μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: εγκατάλειψη των αυτοκρατορικών βλέψεων εκ μέρους της Τουρκίας, περιορισμός των εθνικών συνόρων, κυρίως στην Ανατολία, πλήρης ανεξαρτησία του κράτους εντός των εθνικών του συνόρων, εθνική και λαϊκή κυριαρχία και εγκαθίδρυση σταθερής πολιτικής δομής στο εσωτερικό της χώρας (Kili, 1980: 382). Το νέο τουρκικό κράτος γεννήθηκε το 1923, με τη Συνθήκη της Λωζάννης,

⁹ Διαφορετικό περιεχόμενο έχει ο όρος Νεο-οθωμανισμός, μέσω του οποίου προωθείται η σύσφιξη σχέσεων της Τουρκίας με περιοχές της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

¹⁰ Όπως αναφέρεται στον Poulton, ο Ζιγιά Γκιολκάπ αποπειράται, μέσω μιας διάκρισης ανάμεσα στην τουρκική εθνική κουλτούρα (αγροτική κουλτούρα Ανατολίας), το Ισλάμ (προσωπική υπόθεση) και τα επιτεύγματα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, να συνδυάσει αρμονικά το Ισλάμ με το σύγχρονο κράτος (Poulton, 2000:107).

απομακρυσμένο από το πολυεθνικό οθωμανικό κράτος, με κατάργηση του Χαλιφάτου και ανάγκη για εκ νέου συγκρότηση και νέο προσανατολισμό, σύμφωνο με τα ευρωπαϊκά πρότυπα της εποχής, και δημιουργία μιας νέας εθνικής ταυτότητας (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:74).

Ο Κεμάλ έθεσε ως στόχο τη διατήρηση της τουρκικής επικράτειας, ενώ αντιλαμβανόταν ότι έπρεπε να προχωρήσει σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις για να μπορέσει να εδραιωθεί το νεοσύστατο κράτος. Τάχθηκε υπέρ θεσμικών αλλαγών (πολιτικών, πολιτιστικών, κοινωνικών, νομικών), ενώ επεδίωξε την εκβιομηχάνιση του κράτους και την οικονομική ανάπτυξη κατά τα δυτικά πρότυπα. Πίστευε πολύ στη δύναμη της γνώσης και των επιστημών, γι' αυτό και επεδίωκε τη δωρεάν δημόσια εκπαίδευση. Ακόμα, θεωρούσε τα πανεπιστήμια και το στρατό ως βασικούς φορείς του εκμοντερνισμού (Kili, 1980: 383-384). Βασικό ιδεολογικό υπόβαθρο για τον Κεμάλ και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP), που αυτός ίδρυσε, ήταν έξι αρχές:

1. **Ρεπουμπλικανισμός:** αρχή που πρέσβευε την καθιέρωση της αβασίλευτης δημοκρατίας, ως πολιτεύματος, και τη θέσπιση συντάγματος. Κυρίαρχος είναι ο ρόλος του στρατού, ενώ πρέπει να τονιστεί ότι αρχικά επρόκειτο για ένα μονοκομματικό πολιτικό σύστημα.
2. **Κρατισμός:** το κράτος έχει έναν αυταρχικό και πατερναλιστικό χαρακτήρα σε όλους τους τομείς (πολιτικό, πολιτιστικό, κοινωνικό, εκπαίδευση). και κυρίως στην οικονομία, η οποία ελέγχεται κεντρικά. Το κράτος παρεμβαίνει για να καθοδηγήσει την ανάπτυξη της οικονομίας και της βιομηχανίας, αλλά και για να αναλάβει τομείς, που η ιδιωτική πρωτοβουλία είναι απρόθυμη.
3. **Λαϊκισμός:** η ανάγκη για συμμετοχή των πολιτών στη διακυβέρνηση, την εκλογή των ηγετών, την αυτοδιοίκηση. Ταυτόχρονα, απέρριπτε την διαίρεση σε κοινωνικές τάξεις και έκρινε ως αναγκαία την εθνική ενότητα και ασφάλεια, καθώς και το κράτος δικαίου για την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό του κράτους (Kili, 1980: 387-390).
4. **Επαναστατικότητα-Ριζοσπαστισμός:** φιλελεύθερη ιδεολογία που αποτελούσε τη νομιμοποιητική βάση για όλες τις αλλαγές και μεταρρυθμίσεις που κρίνονταν απαραίτητες, προκειμένου να επιταχυνθεί η ανάπτυξη και η μεγέθυνση της χώρας (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:75).

5. **Εκκοσμίκευση:** ο περιορισμός του Ισλάμ και της θρησκείας από την πολιτική και δημόσια ζωή στην ιδιωτική. Το Ισλάμ υποβαθμίστηκε και έπαψε να θεωρείται μοναδικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας (Poulton, 2000:130).
6. **Εθνικισμός:** η αντίληψη περί έθνους και εθνικής ταυτότητας αποτελεί το θεμέλιο λίθο της κεμαλικής ιδεολογίας, καθώς διαφοροποιείται από όλες τις προηγούμενες. Ο Κεμάλ εγκατέλειψε την ιμπεριαλιστική πολιτική και υποστήριξε ότι το νέο κράτος μπορούσε να επιβιώσει και να ανθήσει μόνον αν περιοριζόταν εντός των φυσικών συνόρων του και αποκτούσε τη δέουσα εθνική ομοιογένεια, δηλαδή όλοι οι πολίτες γίνονταν μέτοχοι της τουρκικής εθνικής ταυτότητας (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:74).

Στο σημείο αυτό, βέλτιον είναι να διασαφηνιστεί το περιεχόμενο που προσέδιδε ο Κεμάλ στην τουρκική ταυτότητα, γιατί μόνο έτσι θα γίνει ευκολότερα αντιληπτός κι ο τουρκικός εθνικισμός που αναπτύχθηκε την δεδομένη περίοδο, αλλά έμελλε να επηρεάσει και τις επόμενες. Κατά τον Κεμάλ τα στοιχεία που συναπαρτίζουν τα θεμέλια του τουρκικού έθνους είναι η εδαφική ενότητα, η κοινή γλώσσα, η κοινή ιστορία, η αίσθηση της κοινής καταγωγής και η κοινή ηθική (Poulton, 2000:133).

Όσον αφορά την εδαφική ενότητα, επισημάνθηκε και ανωτέρω ότι ενδιαφερόταν για τη δημιουργία ενός ομοιογενούς κράτος εντός των συνόρων, που μπορούσε να υπερασπιστεί ο στρατός, χωρίς να προβάλλει επεκτατικές βλέψεις. Ενδεικτικό είναι το βασικό δόγμα της εξωτερικής του πολιτικής «Ειρήνη στο εσωτερικό, ειρήνη στον κόσμο» (Hoffmann, 2019:302). Στόχος του ήταν η διατήρηση του ισχύοντος status quo και η αποκατάσταση των σχέσεων με τα γειτονικά κράτη. Δεν έδειχνε να τον απασχολούν οι Τούρκοι-μουσουλμάνοι εκτός συνόρων, ενώ σχετικά με τις μειονότητες (Ελληνες, Αρμένιοι) που ζούσαν εντός της Τουρκίας επεδίωκε είτε την απομάκρυνσή τους, είτε τον εκτουρκισμό τους ακόμα και με βία.

Στο μοντέλο του Κεμάλ η γλώσσα, επίσης, είναι στοιχείο της τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Ο ίδιος επέβαλε την τουρκική ως επίσημη γλώσσα του κράτους, καθιέρωσε τη διδασκαλία της στα σχολεία, αντικατέστησε το αραβικό με το ευκολότερο λατινικό αλφάβητο. Τέλος, χαρακτήρισε την τουρκική ως «Γλώσσα-Ήλιο» τονίζοντας ότι από αυτή προήλθαν και οι άλλες. Γνωστό είναι και το σύνθημα της εποχής «Πατριώτη Μίλα Τούρκικα». Ιδιαίτερη βαρύτητα είχε και η ιστορία, καθώς μέσω αυτής ήταν δυνατόν να σφυρηλατηθεί η εθνική κουλτούρα και η κοινή εθνική συνείδηση. Δόθηκε έμφαση στην

προ-οθωμανική εποχή, έγινε αποσύνδεση από το Ισλάμ και παρουσιάστηκαν οι Τούρκοι ως οι μόνοι γνήσιοι απόγονοι των ιδρυτών όλων των μεγάλων πολιτισμών του παρελθόντος (Roulton, 2000:134, 143-149, 159). Τέλος, καλλιέργησε μία νέα τάξη εγγράμματων για να ενισχύσει την τουρκική συνείδηση και να δια φωτίσει τις λαϊκές μάζες.

A.3: Οι ιδεολογίες που επηρέασαν τη διαμόρφωση της τουρκικής εθνικής ταυτότητας από τον Κεμάλ ως τον Ερντογάν

Όπως προελέχθη, η περίοδος εξουσίας του Κεμάλ σηματοδοτήθηκε από το δόγμα του «Ειρήνη στο εσωτερικό, ειρήνη στον κόσμο». Μετά το τέλος του πολέμου, η Τουρκία αποκλίνει από τη βασική κεμαλική θέση περί ουδετερότητας και κάνει μία σαφή στροφή προς τη Δύση. Το 1947 εντάσσεται στο Δόγμα Τρούμαν και λαμβάνει οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση από τις ΗΠΑ, το 1948 συμμετέχει στην ίδρυση του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), το 1949 γίνεται δεκτή στο Συμβούλιο της Ευρώπης, το 1952 αποκτά την ιδιότητα μέλους στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (NATO) και το 1959 υποβάλλει αίτηση εισδοχής στην Ε.Ο.Κ., με την οποία το 1963 υπογράφει Συμφωνία Σύνδεσης (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:105-108).

Η τουρκική εξωτερική πολιτική αλλάζει γραμμή πλευσης από τη δεκαετία του 1960 και τις εξελίξεις στο Κυπριακό, καθώς εκεί αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να στηρίζεται αποκλειστικά στη Δύση, της οποίας οι επιδιώξεις δεν συμπίπτουν πάντα με τα τουρκικά εθνικά συμφέροντα¹¹. Την επόμενη δεκαετία, του '70, η εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο το 1974 και η αντίδραση της Αμερικής με εμπάργκο όπλων εις βάρος της Τουρκίας έκαναν τη χώρα να αλλάξει άρδην τον μονομερή, μέχρι τότε, φιλοδυτικό προσανατολισμό της και να επιδιώξει προσέγγιση με την Σοβιετική Ένωση, αλλά και τις βαλκανικές χώρες που βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής της τελευταίας. Η δεκαετία του 1990 υπήρξε δεκαετία σημαντικών εξελίξεων για την εξωτερική πολιτική της γείτονος, η οποία μετά από μια περίοδο συρρίκνωσης και εσωστρέφειας, καλείται να

---

¹¹ Κατά τη διάρκεια της τουρκοκυπριακής κρίσης του 1964 οι ΗΠΑ εξέφρασαν απερίφραστα την αντίθεσή τους απέναντι στις τουρκικές ενέργειες, παίρνοντας έτσι θέση υπέρ της Κύπρου (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:109). Βλ. και την επιστολή του προέδρου των ΗΠΑ, Τζόνσον στον Ινονού (<https://www.kathimerini.gr/world/868689/i-epistoli-tzonson-pros-inonoy/>, επίσκεψη 30/8/2020).

διαδραματίσει πιο δυναμικό ρόλο στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής¹².

Σκόπιμη αναφοράς κρίνεται η παρουσία και δράση στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Τουρκίας του Τουργκούτ Οζάλ. Σε μια περίοδο που ο τουρκικός στρατός είχε πλήρη επιρροή στα πολιτικά τεκταινόμενα, ασκώντας ένα είδος στρατιωτικής χούντας, το «Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας», που ο Οζάλ ίδρυσε το 1983, κατάφερε να λάβει την απαραίτητη νομιμοποίηση των στρατιωτικών-με τους οποίους διατηρούσε καλές σχέσεις- και να συμμετάσχει στις εκλογές, στις οποίες πέτυχε μία σπουδαία νίκη και πέτυχε την ανάδειξή του στην πρωθυπουργία, και μάλιστα σε δύο συνεχείς εκλογικές αναμετρήσεις το 1983 και το 1987 (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:124). Με έναν έξυπνο πολιτικό ελιγμό, ο Οζάλ κατάφερε να μεταπηδήσει στο θώκο της Προεδρίας της Τουρκικής Δημοκρατίας εξασφαλίζοντας την παραμονή του στην πολιτική μέχρι το 1993 (Γιαλλουρίδης, 1999:123).

Ο Οζάλ προέβη σε σημαντικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις, ήταν υπέρ της οικονομίας της αγοράς και των ιδιωτικοποιήσεων. Στην εξωτερική πολιτική ήταν υπέρμαχος της κεμαλικής ιδεολογίας, φιλοδυτικός (Poulton, 2000:257) και υποστήριξε ότι η θέση της Τουρκίας είναι στην Ευρώπη¹³ και φιλικά προσκείμενη στην Αμερική. Μετά την πτώση και διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, ο Οζάλ προσπάθησε να σφυρηλατήσει φιλικές σχέσεις με τις χώρες της Κεντρικής Ασίας και επεδίωξε να αναδείξει την Τουρκία σε μοντέλο για αυτές στην προσπάθειά τους να εκσυγχρονιστούν κατά τα δυτικά πρότυπα. Ταυτόχρονα, ενδιαφέρθηκε για σύσφιξη των σχέσεων της Τουρκίας και με τις ισλαμικές χώρες. Κατά την περίοδο της εξουσίας του, αναβιώνει στην Τουρκία ο Παντουρκισμός, μία ιδεολογία γνωστή ήδη από το 19^ο αιώνα, βάση της οποίας είναι ο αλυτρωτισμός, δηλαδή το αίσθημα αλληλεγγύης και συμπαράστασης απέναντι στους Τούρκους της διασποράς, τους οποίους θέλει να προστατεύσει, να ενισχύσει ώστε να ανεξαρτητοποιηθούν και μετά να ενωθούν με την Τουρκία και να δημιουργήσουν μία «Μεγάλη Τουρκία» εκτεινόμενη από τη Μεσόγειο ως τον Ειρηνικό (Landau, 1981:241-

¹² Σημειούται ότι έχει προηγηθεί η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης (1989-90) και πολλών κομμουνιστικών καθεστώτων σε ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και ο πόλεμος του Κόλπου (1991). Παράλληλα, και στο εσωτερικό, η χώρα καλείται να αντιμετωπίσει τον αυτονομιστικό ένοπλο αγώνα που ξεκίνησε το Εργατικό Κόμμα των Κούρδων (PKK) από το 1984 (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:113,121).

¹³ Ο Οζάλ έχει γράψει και σχετικό βιβλίο με τον τίτλο «Turkey in Europe and Europe in Turkey», όπου παρουσιάζει την Τουρκία ως μέρος του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

242). Παράλληλα, ο ίδιος εμπνέεται και από την ιδεολογία του Παν-τουρανισμού που τόνιζε την ενότητα των τουρκικών λαών απανταχού.

Το ιδιαίτερα ενδιαφέρον, λοιπόν, όσον αφορά τη στάση του Οζάλ είναι ότι κατάφερε να συνταιριάξει φιλελεύθερες αντιλήψεις με τις συντηρητικές αξίες της οθωμανικής παράδοσης (Γιαλλουρίδης, 1999:122). Όπως αναφέρει ο Θ. Βερεμής, ο Οζάλ κατάφερε να «προσδώσει στον κεμαλικό κοσμικό εθνικισμό ένα μουσουλμανικό οικουμενικό περιεχόμενο» (Βερεμής, ΙΕΕ, τ. ΙΣΤ', 2000:392).

Λίγο πριν το τέλος του 20^{ου} αιώνα, σημαντική υπήρξε και η παρουσία του Νετζμετίν Ερμπακάν και του «Εθνικού Κόμματος της Τάξης», που αυτός ίδρυσε το 1970. Το κόμμα τέθηκε εκτός νόμου, ως αντίθετο στις αρχές του Κεμαλισμού, την επόμενη χρονιά και αντικαταστάθηκε από το «Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας». Κατά τη δεκαετία του '70, είχε ενεργό δράση στην πολιτική ζωή της Τουρκίας. Το 1982 το Συνταγματικό Δικαστήριο του απαγόρευσε την πολιτική δραστηριοποίηση για δέκα χρόνια, διάστημα που όμως δεν τηρήθηκε. Επέστρεψε στις επάλξεις της πολιτικής με την ίδρυση του «Κόμματος της Ευημερίας το 1987. Το 1996 ο Ερμπακάν ανέλαβε την πρωθυπουργία στην κυβέρνηση συνασπισμού με το «Κόμμα Ορθού Δρόμου» της Τανσού Τσιλέρ. Η θητεία του όμως έληξε μετά το «Βελούδινο» Πραξικόπημα (πολλοί το αποκάλεσαν μεταμοντέρνο) και την χωρίς χρήση βίας αποπομπή του από το στρατό στις 28 Φεβρουαρίου 1997¹⁴. Δυο χρόνια μετά, το κόμμα του κρίθηκε πάλι αντισυνταγματικό και τέθηκε εκτός νόμου, γεγονός που προκάλεσε διάσπαση. Ο Ερμπακάν ίδρυσε το «Κόμμα της Ευτυχίας», ενώ οι λοιποί της πρώην παράταξης το «Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης» (AKP), την ηγεσία του οποίου ανέλαβε ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, ο οποίος υπήρξε και πνευματικό παιδί του Ερμπακάν και είχε επηρεαστεί σαφώς από την ιδεολογία που αυτός πρόσβευε¹⁵.

¹⁴ Στην Τουρκία ο στρατός αποτελεί ιδιαίτερα δυναμική κοινωνική δύναμη, με έντονη και ουσιαστική ανάμειξη στα πολιτικά και δη σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Ενίοτε επιλέγεται ως δραστικός τρόπος παρέμβασης το πραξικόπημα, με τη χώρα να απαριθμεί αρκετά. Το πραξικόπημα στις 27/5/1960 που οδήγησε σε θανατική καταδίκη τον πρωθυπουργό Μεντερές και το Σύνταγμα που προέκυψε δημιούργησε το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας, το οποίο θεσμοποίησε την άμεση ανάμειξη της ηγεσίας του στρατεύματος στην πολιτική ζωή της χώρας. Το 1971, συνέβη στρατιωτικό κίνημα που έμεινε στην ιστορία ως το "στρατιωτικό πραξικόπημα του μνημονίου", με το οποίο επανέρχεται η Δημοκρατία. Στις 12/9/1980 λαμβάνει χώρα πραξικόπημα με το οποίο ο στρατηγός Εβρέν επιβάλλει χούντα, που θα διαρκέσει ως την εκλογική αναμέτρηση του 1983. Βλ. <https://politicstoday.org/22-years-on-turkeys-post-modern-coup/>, επίσκεψη 28/8/2020).

¹⁵ <https://libertypress.gr/tourkia-neo-othomanismos/>, επίσκεψη 28/8/2020.

Ο Ερμπακάν διαπνεόταν από συντηρητικές ισλαμιστικές ιδέες που έβρισκαν πεδίο εφαρμογής στο εσωτερικό της χώρας. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, ήταν πολέμιος της Ευρώπης και εναντιωνόταν σε κάθε προοπτική ένταξης της Τουρκίας στον ευρωπαϊκό συνασπισμό, ενώ κρατούσε σαφείς αποστάσεις και από την κεμαλική αντίληψη περί εθνικής ταυτότητας και εξωτερικής πολιτικής. Εξάλλου, θεωρούσε το αξιακό σύστημα του δυτικού πολιτισμού σαφώς κατώτερο απ' αυτό του Ισλάμ. Αντίθετα, ενθάρρυνε και επεδίωκε η Τουρκία να στραφεί και να αναπτύξει δεσμούς με τις άλλες μουσουλμανικές χώρες.

Οι πεποιθήσεις του Ερμπακάν αντανακλώνται και στο περίφημο μανιφέστο του «Milli Gorus», δηλαδή «Εθνική Θέση». Σε αυτό δίνεται έμφαση στο ηθικό και πνευματικό σθένος και την ανωτερότητα της ισλαμικής πίστης και αποδίδεται η παρακμή του μουσουλμανικού κόσμου στη μίμηση των δυτικών αξιών. Στο μανιφέστο αυτό γίνεται σαφές κάλεσμα για Παν-ισλαμισμό κι ένωση όλων των Μουσουλμάνων. Σημειωτέον δε ότι οι όροι 'εθνικός' και 'κουλτούρα' χρησιμοποιούνται συνειδητά για να γίνει λόγος για το Ισλάμ (Eligür, 2010:66-67). Για τον ισλαμιστή Ερμπακάν, το Ισλάμ αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της τουρκικής εθνικής ταυτότητας κι έτσι κρίνει αναγκαία την πολιτικοποίηση του Ισλάμ (Poulton, 2000:222-226, 239). Ακόμα και σε περιπτώσεις μειοψηφιών εντός της Τουρκίας, όπως είναι οι Κούρδοι, ο Ερμπακάν θεωρεί πιθανή την εξεύρεση λύσης, δεδομένου ότι οι ισλαμικοί δεσμοί που συνδέουν τους δύο λαούς είναι πιο ισχυροί από τις όποιες διαφορές (Poulton, 2000:222-226, 239). Μία ακόμα σημαντική παράμετρος που εξηγεί τη συντριπτική άνοδο του Ισλάμ αυτή την περίοδο είναι και η μεγάλη ανταπόκριση που έχει σε μεγάλες ομάδες του πληθυσμού.

A.4: Το Στρατηγικό Βάθος

Μία άλλη προσωπικότητα που επηρέασε τη διαμόρφωση της τουρκικής εθνικής ταυτότητας είναι ο ακαδημαϊκός, Αχμέτ Νταβούτογλου. Ο Νταβούτογλου από το 2002, οπότε και ανήλθε στην εξουσία της Τουρκίας το ΑΚΡ, διετέλεσε σύμβουλος επί θεμάτων εξωτερικής πολιτικής επί πρωθυπουργίας Γκιουλ και μετά επί Ερντογάν. Το 2009 ανέλαβε καθήκοντα Υπουργού Εξωτερικών, αν και ήταν εκτός κοινοβουλίου. Για πολλούς θεωρείται ο αρχιτέκτονας του οικοδομήματος της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας τις τελευταίες δεκαετίες. Το σύνολο των πεποιθήσεων και των αντιλήψεων που έχει για την εξωτερική πολιτική, το ρόλο και τις σχέσεις της Τουρκίας με τις άλλες

χώρες απεικονίζεται με σαφήνεια στο πόνημά του «Το Στρατηγικό Βάθος», που εκδόθηκε το 2001.

Οι ρίζες της προσέγγισης του Νταβούτογλου για τη θέση και το ρόλο της Τουρκίας μπορούν να αντληθούν αφενός στην νέο-οθωμανική εξωτερική πολιτική του Τουργκούτ Οζάλ, αφετέρου στην πολυδιάστατη πολιτική του πρώτου ισλαμιστή πρωθυπουργού Ερμπακάν, που προηγήθηκαν κατά τις δύο προηγούμενες δεκαετίες. Ο Νταβούτογλου εκτιμά ότι παρουσιάζονται πολλές και μοναδικές ευκαιρίες στο παγκόσμιο στερέωμα και οραματίζεται ότι η Τουρκία θα μπορούσε να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο και να αναδειχθεί σε «ηγεμόνα» της ευρύτερης περιοχής, όχι με την άσκηση βίας, αλλά με τη συναίνεση των κρατών που βρίσκονται στη γεωγραφική ζώνη που περιβάλλει την Τουρκία (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:186). Η κεντρική θέση του πρώην Υπουργού Εξωτερικών είναι ότι το στρατηγικό βάθος συνδέεται άρρηκτα με δύο βασικούς συντελεστές: το γεωγραφικό και το ιστορικό βάθος, οι οποίοι συμπληρώνονται παράλληλα από το γεω-πολιτιστικό και το γεω-οικονομικό βάθος. Ξεκινώντας από το γεωγραφικό βάθος, ο Νταβούτογλου αντιλαμβάνεται την κομβική γεωγραφική θέση της χώρας του ως σταυροδρόμι ανάμεσα στα Βαλκάνια, τη Μέση Ανατολή και την κεντρική Ασία και θεωρεί ότι βρίσκεται στο κέντρο μεγάλων εξελίξεων αλλά και σημαντικών, διαφορετικών επιρροών (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:55).

Ακολουθεί το ιστορικό βάθος-μέρος του οποίου είναι και το γεωγραφικό-καθώς η Τουρκία θεωρείται ως διάδοχος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, και «κληρονόμος» της ιστορικής παράδοσής της. Μέτοχοι της παράδοσης αυτής είναι, σε σημαντικό βαθμό, πολλά από τα γειτονικά κράτη της Τουρκίας, τα οποία άλλωστε ήταν και τμήμα της πρώην αυτοκρατορίας. Το γεγονός αυτό επιτρέπει την ανάπτυξη ισχυρών διπλωματικών σχέσεων, αφού είναι πολύ πιθανή η ύπαρξη κοινού κώδικα επικοινωνίας. Οι άλλοι δύο παρονομαστές του στρατηγικού βάθους είναι το γεω-πολιτιστικό βάθος και το γεω-οικονομικό. Το πρώτο σχετίζεται με τις κοινές πολιτιστικές καταβολές και ομοιότητες που υπάρχουν ανάμεσα στην Τουρκία και τις χώρες του πρώην οθωμανικού κόσμου και δημιουργούν έναν ισχυρό δεσμό, μέσω και της ενδυνάμωσης της πολιτιστικής, γλωσσικής και φυσικά θρησκευτικής συγγένειας. Το γεω-οικονομικό αναδεικνύεται σε άκρως σημαντικό και προκύπτει από την κεντρική θέση της Τουρκίας και τη δυνατότητα, που αυτή έχει να εξελιχθεί σε έναν κόμβο ενεργειακών συναλλαγών, με την ίδια να αναλαμβάνει το ρόλο του εξαγωγέα-διαμετακομιστή και να συμμετέχει δυναμικά στην παγκόσμια ενεργειακή σκακιέρα (Murinson, 2012:6).

Δεσπόζουσα στη «νταβουτογλιανή» θεωρία είναι και η θεωρία των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες». Εδώ προκρίνεται ως βέλτιστη οδός επίλυσης των προβλημάτων, όχι η άσκηση βίας και η επιβολή ισχύος, αλλά η ειρηνική επίλυση, μέσω του διαλόγου, της δικαιοσύνης και του σεβασμού (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:187). Επιθυμεί, δηλαδή, την εξάλειψη ή έστω την ελαχιστοποίηση των υφιστάμενων προβλημάτων με τους γείτονες και μάλιστα με τη μέθοδο του αμοιβαίου κέρδους, ήτοι καμία πλευρά να μην καταλήξει ζημιωμένη (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:17).

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Νταβούτογλου αποστασιοποιείται από την κεμαλική πολιτική της ουδετερότητας και της εσωστρέφειας, στην οποία και ασκεί κριτική, και υιοθετεί τη θέση ότι η χώρα οφείλει να αναλάβει έναν δυναμικό και εξωστρεφή ρόλο¹⁶. Επιδιώκει, παράλληλα, να παραμείνει μία δυτική δύναμη, αυξανόμενης ισχύος και κύρους, ενώ ταυτόχρονα, να αποκτήσει έναν ηγεμονικό ρόλο στον ισλαμικό κόσμο. Με άλλα λόγια, η στόχευση είναι πλέον η Τουρκία να καταστεί μία πανίσχυρη παγκόσμια δύναμη κατά τον αιώνα αυτό.

A.5: Ο ανταγωνισμός μεταξύ διαφόρων πλευρών της τουρκικής εθνικής ταυτότητας στην εξωτερική πολιτική

Ως προελέχθη, η εθνική ταυτότητα ενός λαού και μιας χώρας είναι ένας ζωντανός οργανισμός που διαμορφώνεται και εξελίσσεται με το πέρασμα των χρόνων και τα διάφορα γεγονότα στο εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον της χώρας. Τέτοια είναι και η περίπτωση της τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Εστιάζοντας στην περίοδο μετά την είσοδο στον 21^ο αιώνα και την ανάληψη της εξουσίας από το και νυν κυβερνών AKP παρατηρείται μία ριζική μεταστροφή από την πορεία ένταξης στην ΕΕ σε αναθέρμανση των σχέσεων με χώρες της πρώην οθωμανικής αυτοκρατορίας και του ευρύτερου μουσουλμανικού κόσμου. Η Τουρκία δηλαδή φαίνεται να εγκαταλείπει τον Κεμαλισμό και να περνάει στη φάση του νέο-οθωμανισμού, δίνοντας νέο περιεχόμενο στην τουρκική εθνική ταυτότητα.

Τρεις διαφορετικές προτάσεις θα μπορούσαν να υιοθετηθούν για το περιεχόμενο που λαμβάνει η τουρκική εθνική ταυτότητα, που συνοψίζονται από την Hintz ως εξής:

¹⁶ Προκύπτει, λοιπόν, ότι με αυτό τον τρόπο προλειάνθηκε το έδαφος, ώστε ο Ερντογάν μετά να μπορέσει να εκδηλώσει μεγαλύτερη εξωστρέφεια, αλλά και ισλαμισμό στην εξωτερική πολιτική.

A.5.1: Δυτικός Φιλελευθερισμός (Western Liberalism)

Η πρόταση αυτή υιοθετεί ξεκάθαρα μία φιλοδυτική και φιλοευρωπαϊκή στόχευση. Η χώρα καλείται να μείνει αφοσιωμένη σε δυτικούς σχηματισμούς, όπως το NATO. Μία μειοψηφία Τούρκων πολιτών αντιλαμβάνονται εαυτούς ως μοντέρνους, φιλελεύθερους και προοδευτικούς, ασπάζονται τις δυτικές αξίες και ιδανικά, το σεβασμό των θεμελιωδών ελευθεριών και ατομικών δικαιωμάτων, π.χ. την ισότητα των γυναικών και το σεβασμό των μειονοτήτων (Hintz, 2015:9-10).

A.5.2: Δημοκρατικός Εθνικισμός (Republican Nationalism)

Εδώ είναι εμφανής η έντονη επίδραση του Κεμάλ και της ιδεολογίας, που αυτός πρόσβευε. Οι υποστηρικτές της πρότασης τιμούν και εμπνέονται από τον Κεμάλ. Οι αρχές του εθνικισμού και της εκκοσμίκευσης διατηρούνται ανέπαφες. Ο προσανατολισμός εξακολουθεί φιλοδυτικός και υπέρ της ΕΕ, χωρίς όμως να τίθεται αμφισβήτηση της πλήρους ανεξαρτησίας της χώρας. Η τελευταία, σε σημαντικό βαθμό, συνδέεται με την εδαφική κυριαρχία και ακεραιότητα, ιδέα που διαμορφώθηκε και από την εμπειρία κατάρρευσης της αυτοκρατορίας. Οι υποστηρικτές της πρότασης θεωρούν ότι είναι Τούρκοι πολίτες, τιμούν την τουρκική σημαία και μιλούν την τουρκική γλώσσα. Ακόμα, θεωρούν το στρατό και το Συνταγματικό δικαστήριο θεμελιώδεις θεσμούς, που προστατεύουν την Τουρκία. Καταπιέζουν τις άλλες μειονοτικές ομάδες από φόβο, μήπως αυτές αποσχιστούν και προκαλέσουν διάλυση του κράτους συνολικά (Hintz, 2015:10-11).

A.5.3: Οθωμανικός Ισλαμισμός (Ottoman Islamism)

Βασικό στοιχείο τουρκικότητας, εν προκειμένω, είναι η ευσέβεια και η πίστη στο Ισλάμ, καθώς και η επιδίωξη για αναβίωση του οθωμανικού μεγαλείου. Γίνεται σαφής διαχωρισμός των μελών της ομάδας από τους «άλλους», με ένα αναπόσπαστο κριτήριο να είναι ο ασπασμός του δόγματος των Σουνιτών, του οποίου οι αξίες προβάλλονται δημοσίως και ενθαρρύνονται. Το Ισλάμ δεν πρέπει να είναι περιορισμένο στην ιδιωτική σφαίρα, αλλά να ανακτήσει τη θέση του και στη δημόσια. Τονίζονται οι στενοί δεσμοί που φέρνουν κοντά όλες τις ισλαμικές χώρες, ενώ κυριαρχεί η επιχειρηματολογία για απομάκρυνση από τη Δύση. Τέλος, η Τουρκία καλείται να αναλάβει το ρόλο της ως μία σπουδαία περιφερειακή δύναμη και να καθορίσει με τη

δράση της τις εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή της μουσουλμανικής Ανατολής (Hintz, 2015:11-13).

Η Hintz συνεχίζει διαπιστώνοντας ότι οι διαφορετικές πτυχές της τουρκικής ταυτότητας δεν εμφανίζονται αιφνιδίως, αλλά αναδύονται σταδιακά μέσα από την πολιτική και κομματική αντιπαράθεση των διαφόρων δυνάμεων του εσωτερικού. Η άνοδος του οθωμανικού ισλαμισμού του Ερντογάν, ως ταυτότητα, προέκυψε με την ευκαιρία της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας και τις απαιτούμενες απ' αυτήν μεταρρυθμίσεις. Συγκεκριμένα, ο Ερντογάν εκμεταλλεύθηκε τις μεταρρυθμίσεις προς ένταξη στην ΕΕ για να περιορίσει αισθητά, αν όχι να εκμηδενίσει, την πολιτική δύναμη των στρατιωτικών (π.χ. ρόλος Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας) και να τους απομακρύνει οριστικά από τις διαδικασίες και τα κέντρα λήψης αποφάσεων (π.χ. απομάκρυνση στρατιωτικών από Ανώτερο Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης). Παράλληλα, περιορίζει τη δυναμική άλλων θεσμών, όπως το Συνταγματικό Δικαστήριο, αλλά και το κύρος μεμονωμένων προσωπικοτήτων. Εξοντώνοντας, λοιπόν, όλους τους ισχυρούς αντιπάλους στο εσωτερικό δύναται να ακολουθήσει στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής τη στροφή προς το μουσουλμανικό κόσμο και την πλήρη αποστασιοποίηση από τη Δύση (Hintz, 2015:13-18).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄:

ΕΡΝΤΟΓΑΝ : ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ

Β.1: Η προσωπικότητα και το στυλ ηγεσίας του Ερντογάν

Ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1954, ενώ πραγματοποίησε τις σπουδές του στη Σχολή Οικονομικών και Διοικητικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Μαρμαρά. Για πολλά χρόνια (1969-1982) ασχολήθηκε με το ποδόσφαιρο το οποίο, όπως ο ίδιος τονίζει, του δίδαξε το πνεύμα της ομαδικότητας και την αξία της συλλογικής δουλειάς, αρχές που τον ακολουθούν και στην μετέπειτα πορεία του. Ως νέος υποστηρίζει ότι υπήρξε ιδεαλιστής κι επέδειξε ενδιαφέρον για τα κοινωνικά και εθνικά προβλήματα, ενώ ήδη από τα φοιτητικά του χρόνια περνά στην ενεργό δράση και αγωνίζεται για τη βελτίωση της θέσης των γυναικών και των νέων στην πολιτική ζωή. Παράλληλα, εργάζεται ως διευθύνων σύμβουλος στον ιδιωτικό τομέα¹⁷.

Το 1989, με το Κόμμα της Ευημερίας (*Welfare Party*) κερδίζει τις δημοτικές εκλογές στο Μπέγιογλου της Κωνσταντινούπολης, ενώ κατά την περίοδο 1994-1998 διετέλεσε δήμαρχος Κωνσταντινούπολης. Το 1997 ο Ερντογάν απήγγειλε δημοσίως σε διαδήλωση στην περιοχή του Σιύρτ, ένα ποίημα του Τούρκου εθνικιστή ποιητή των αρχών του 3ού αιώνα Ζιγιά Γκιοκάλπ, γεγονός που τον οδήγησε σε παραίτηση από το δημαρχικό αξίωμα και τελικά καταδικάστηκε σε σύντομη φυλάκιση¹⁸. Μετέπειτα και αφού το Κόμμα της Ευημερίας είχε κριθεί παράνομο, ο ίδιος ιδρύει το προσωποπαγές και ισλαμιστικών καταβολών Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (*Adalet ve Kalkinma Partisi, AKP*). Το Μάρτιο του 2003 εκλέγεται Πρωθυπουργός και επιδίδεται στην υλοποίηση πλήθους μεταρρυθμίσεων, με στόχο τον εκδημοκρατισμό της τουρκικής κοινωνίας και τη διαφάνεια, ενώ φαίνεται να επιδιώκει την ένταξη της χώρας του στην ΕΕ. Το 2014 γίνεται ο πρώτος Πρόεδρος της Τουρκίας, που εκλέγεται απευθείας από το λαό, διαδεχόμενος τον Αμπντουλάχ Γκιουλ. Μετά το αποτυχημένο Πραξικόπημα εναντίον του (15.07.2016) και το Δημοψήφισμα του 2017, ο Ερντογάν εγκαθιδρύει νέο

¹⁷ Τα αναφερθέντα στοιχεία έχουν αντληθεί από την επίσημη βιογραφία του, έτσι όπως αυτή έχει αναρτηθεί στην ιστοσελίδα της τουρκικής κυβέρνησης (www.tccb.gov.tr/en/receptayyip Erdogan/biography, επίσκεψη 26/8/2020).

¹⁸ Το δικαστήριο του απέδωσε την κατηγορία για προτροπή σε θρησκευτικό ή φυλετικό μίσος. Πίσω μάλλον βρίσκεται η κατηγορία για προτροπή σε διαμαρτυρία κατά των κεμαλικών.

Σύνταγμα, μετατρέπει το πολίτευμα σε Προεδρικό και συγκεντρώνει στα χέρια του όλες τις εξουσίες, κάνοντας πολλούς να τον χαρακτηρίζουν Σουλτάνο.

Ο Ερντογάν ως ηγέτης έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον των μελετητών, οι οποίοι επιχείρησαν, από νωρίς, να αποκωδικοποιήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, εφαρμόζοντας αμφότερες τις μεθόδους που παρουσιάστηκαν ανωτέρω, ήτοι την ψυχοβιογραφία και την ανάλυση περιεχομένου. Σε άρθρο τους οι Görener και Ucal (2011:364 κ.ε.) συνέλεξαν στοιχεία και δεδομένα από αυθόρμητο υλικό (συνεντεύξεις, δηλώσεις, σύγκριση με δείγμα από άλλους ηγέτες της Μέσης Ανατολής) κατά την περίοδο 2004-2009. Ειδικότερα, αναδεικνύονται σημαντικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Τούρκου Προέδρου, που είναι χρήσιμα για την καλύτερη κατανόηση της εξωτερικής πολιτικής του. Με βάση αυτά, λοιπόν, ο Ερντογάν εμφανίζεται ως κυριαρχικός ηγέτης, τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πολιτική. Παρουσιάζεται με ισχυρή πίστη στην ικανότητά του να ελέγχει τα γεγονότα και να δρομολογεί τις εξελίξεις κατά το συμφέρον της χώρας του. Με άλλα λόγια, επιδεικνύει αποφασιστικότητα, δυναμισμό, ταχύτητα και γρήγορες αντιδράσεις. Εφαρμόζει ένα συγκεντρωτικό σύστημα στη λήψη αποφάσεων, όπου όλα δρομολογούνται κεντρικά με επικεφαλής τον ίδιο. Είναι υπερευαίσθητος απέναντι σε κάθε αρνητική κριτική (Görener, Ucal, 2011:368-369)..

Επίσης, χαρακτηρίζεται από μεγάλη καχυποψία και επιφυλακτικότητα απέναντι στους άλλους και θεωρεί το ευρύτερο περιβάλλον επικίνδυνο και απειλητικό. Συγκεκριμένα, μετά τις διαδηλώσεις στο πάρκο Gezi (2013) φαίνεται να πάσχει από έντονο σύνδρομο ανασφάλειας και να βλέπει παντού συνωμοσίες εναντίον του, π.χ. από τη Δύση και κυρίως τον πρώην συνοδοιπόρο του, Γκιουλέν¹⁹ (Yilmaz, Bashirov, 2018:1821). Διακατέχεται από ελάχιστη ανεκτικότητα απέναντι στη διαφορετικότητα και συχνά στους λόγους του, προβαίνει στον εξής διαχωρισμό: «Εμείς και οι Άλλοι». Ταυτόχρονα, όμως, αδυνατεί να κάνει τους αναγκαίους συσχετισμούς και αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως άσπρο ή μαύρο. Ως προς τα άλλα χαρακτηριστικά, δε φαίνεται να έχει σαφή προσανατολισμό στόχων και εργασιών, καθώς διαμορφώνει την ατζέντα του ανάλογα με την γνώμη και τις προσδοκίες της υποστηρικτικής βάσης του. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι τα ποσοστά της αυτοπεποίθησής του κυμαίνονται

¹⁹ Ο Ερντογάν ίσως δεν αναρριχόταν στην εξουσία χωρίς την υποστήριξη του Γκιουλέν (Φίλης, 2017:8).

κοντά στο χαμηλό όριο συγκριτικά και με το δείγμα των άλλων ηγετών (Görener, Ucal, 2011:365-368).

Περαιτέρω, ο Kesgin (2020) μελετά το προφίλ του Ερντογάν έτι διεξοδικότερα, μέσα από δηλώσεις που ο ίδιος έχει κάνει, το διάστημα 2003-2013, και παρατηρεί ότι ο Τούρκος Πρόεδρος παρουσιάζει δύο διαφορετικά προφίλ, ένα στο εσωτερικό και στα αντίστοιχα ΜΜΕ και ένα στο εξωτερικό. Κάνοντας μία σύγκριση, διαπιστώνεται ότι στο εσωτερικό, το 2003-2013 εμφανίζεται με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στο χειρισμό των θεμάτων εξωτερικής πολιτικής, πιο συγκεντρωμένος, επεκτατικός, με ισχυρό γόητρο. Η εικόνα που προωθεί τότε στο εξωτερικό, μέσω των ξένων ΜΜΕ, είναι διαφορετική. Εμφανίζεται πιο διαλλακτικός και συμφιλιοτικός, επιδιώκει consensus και είναι πιο ανοιχτός και πρόθυμος στην παροχή πληροφοριών, σε μία προσπάθεια να σφυρηλατήσει την εικόνα ενός ηγέτη με κύρος και ισχύ. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι είναι πιο συγκρατημένος και φειδωλός απέναντι στα δυτικά ΜΜΕ σε σχέση με αυτά της Ανατολής, ενώ διαφοροποίηση παρατηρείται και στο προφίλ του απέναντι στα ευρωπαϊκά ΜΜΕ, όπου δείχνει μικρότερη αυτοπεποίθηση, σε αντίθεση με τα αμερικανικά, όπου είναι πιο δυναμικός και εξωστρεφής, δεδομένου ότι ενδιαφέρεται περισσότερο για τη σχέση του με τις ΗΠΑ, παρά με την ΕΕ (Kesgin, 2020:58, 65-68).

Στο εσωτερικό, ιδίως μετά την ανάδειξή του σε Πρόεδρο από τον λαό και το αποτυχημένο πραξικόπημα εναντίον του, το 2016, ο Τύπος στην Τουρκία βρίσκεται υπό καθεστώς ομηρίας, με τον Ερντογάν να θέτει τα ΜΜΕ υπό τον έλεγχο του, να αποκαθλώνει βίαια και να φυλακίζει οιονδήποτε διατυπώσει αντίθετη θέση από τη δική του ή του ασκήσει κριτική (Görener, Ucal, 2011:365-369).

Ο Ερντογάν διαχειρίζεται αρχές, ιδεολογίες ακόμα και τις μειονότητες²⁰, για να επιτύχει στόχους τόσο στην εξωτερική πολιτική σκηνή, όσο και στο εσωτερικό. Πολλοί χρησιμοποιούν τον όρο «Ερντογανισμός», για να περιγράψουν την ισχύουσα κατάσταση, και διευκρινίζουν ότι ο «Ερντογανισμός» δεν είναι μία ακόμη ιδεολογία, αλλά μάλλον πρόκειται για το τρέχον πολιτικό καθεστώς (Yilmaz, Bashirov, 2018:1817-1823). Μελετώντας οι Yilmaz και Bashirov καταλήγουν σε τέσσερις

²⁰ Ο Ερντογάν πήρε με το μέρος του τους Κούρδους τάζοντάς τους ελευθερίες που μετά τους στέρησε (<https://www.dw.com/el/e%CF%80%CE%AF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B5%CF%81%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AC%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B4%CE%BF%CF%85%CF%82/a-48676339>, επίσκεψη 14/9/2020).

διαστάσεις του Ερντογανισμού: τον εκλογικό απολυταρχισμό, τον νεοπατριαρχισμό, τον λαϊκισμό και τον ισλαμισμό.

Ο εκλογικός απολυταρχισμός συνιστά ένα σύστημα διακυβέρνησης και εμφανίζει τρία βασικά χαρακτηριστικά: 1) τη σταδιακή, αλλά εκτεταμένη κατάργηση θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών (όπως ο περιορισμός της ελευθερίας του Τύπου)²¹, 2) τον άνισο χώρο για την άσκηση πολιτικής και κριτικής από την αντιπολίτευση, η οποία συνεχώς περιορίζεται και 3) την ανελευθερία στην διενέργεια των εκλογών, που σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηρίζονται από νοθεία. Στην Τουρκία παρατηρούνται και τα τρία χαρακτηριστικά από το 2011 και ιδίως μετά το 2016, και το αποτυχημένο πραξικόπημα εναντίον του Ερντογάν, που οδήγησε στο δημοψήφισμα του 2017 και την πολιτειακή μεταρρύθμιση του 2018. Η δεύτερη διάσταση, αυτή του νεοπατριαρχισμού, αφορά την οργάνωση της γραφειοκρατίας και την τήρηση των νόμων. Εδώ η οργάνωση φαίνεται να γίνεται με βάση την ανάπτυξη ενός δικτύου σχέσεων, και δη πελατειακών.

Ο πυρήνας του Ερντογανισμού εντοπίζεται στην τρίτη διάσταση, τον λαϊκισμό. Εδώ επιδιώκεται η αύξηση της δημοτικότητας του ηγέτη και της δύναμής του. Ο Ερντογάν παρουσιάζεται ως μία χαρισματική προσωπικότητα, ένας πεφωτισμένος ηγέτης, ο μοναδικός και πραγματικός αντιπρόσωπος, η φωνή του καταπιεσμένου λαού και ο υπέρμαχος των συμφερόντων τους έναντι των παλαιών ελίτ. Στόχος του είναι η ανάδειξή του σε σωτήρα του έθνους και σε «νέο πατέρα της Τουρκίας». Τέταρτη, αλλά θεμελιώδης, διάσταση αποτελεί ο ισλαμισμός. Το Ισλάμ χρησιμοποιείται μάλλον στρατηγικά, αν και ο ίδιος είναι θρησκευόμενος, προκειμένου να κερδίσει ψήφους, να ενισχύσει την εξουσία του και να δικαιολογήσει πολιτικές. Φροντίζει να συνδυάσει τρεις διαφορετικές παραμέτρους: θρησκεία, πολιτική και εθνικό συμφέρον. Εξιδανικεύει το παρελθόν και καλλιεργεί τη νοσταλγία για το μεγαλείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο προβάλλει και μέσα από την εκπαίδευση. Οι εχθροί (Κούρδοι, Γκιουλενιστές) δαιμονοποιούνται και αντιμετωπίζονται ως επικίνδυνη απειλή.

²¹ Τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησής του ο Ερντογάν, με όχημα τις απαιτούμενες από την ΕΕ μεταρρυθμίσεις στην κατεύθυνση του κράτους δικαίου και του σεβασμού των ατομικών δικαιωμάτων, π.χ. ζητούσε ελευθερία της θρησκευτικής έκφρασης με τις γυναίκες να φορούν ελεύθερα μαντίλα σε δημόσιους χώρους. Όταν εδραίωσε την παρουσία του Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα, εγκατέλειψε το κοινοτικό κεκτημένο. Ενδεικτικά, μετά το πραξικόπημα του 2016, ο Τύπος έχασε πληθώρα ελευθεριών και υπάρχει λογοκρισία. Συγκεκριμένα, πάνω από 11.000 δημοσιογράφοι είναι άνεργοι, 1500 θα οδηγηθούν σε δίκη, 114 έχουν φυλακιστεί, ενώ περιορισμοί έχουν επιβληθεί και στις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης (<https://www.dw.com/en/tough-times-for-journalism-in-recep-tayyip-erdogans-turkey/a-51988660>, επίσκεψη 14/9/2020).

B.2: Εσωτερική πολιτική – πολιτικό καθεστώς Τουρκίας

Ο Ερντογάν ανέλαβε την εξουσία το 2002 και προκειμένου να εδραιώσει τη θέση του, αποσιωπά για κάποιο χρονικό διάστημα τον ισλαμιστικό προσανατολισμό του, σπεύδοντας να υλοποιήσει όλες τις μεταρρυθμίσεις για ένταξη της χώρας στην ΕΕ (ενδυνάμωση θεσμών δημοκρατίας και κράτους δικαίου, μείωση συμμετοχής στρατού στην πολιτική ζωή, προστασία ελευθεριών και δικαιωμάτων των μειονοτήτων, π.χ. Κούρδοι). Οι μεταρρυθμίσεις τον βοήθησαν να ισχυροποιηθεί απέναντι στους κεμαλικούς-κοσμικούς αντιπάλους του. Μόλις αυτό κατέστη εφικτό, ο Ερντογάν άλλαξε πορεία πλεύσης (Hintz, 2015:13-14).

Το 2010 οργάνωσε δημοψήφισμα για την τροποποίηση του Συντάγματος. Το 2014 πραγματοποιούνται εκλογές, στις οποίες ο λαός για πρώτη φορά εκλέγει άμεσα τον Πρόεδρο, αναδεικνύοντας στο αξίωμα αυτό τον Ερντογάν ως τον πρώτο Τούρκο Πρόεδρο εκλεγμένο από τον ίδιο το λαό. Τοιουτοτρόπως, το πολίτευμα μετατράπηκε προσωρινά σε μία de facto Ημιπροεδρική Δημοκρατία. Πλέον ο Πρόεδρος είχε στα χέρια του τις περισσότερες και πιο ουσιαστικές αρμοδιότητες. Στις 15.07.2016 μονάδες των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων επιχείρησαν την ανατροπή του με πραξικόπημα. Το πραξικόπημα απέτυχε, αλλά πολλοί άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και περισσότεροι τραυματίστηκαν. Πλήθος δημοσιογράφων, δικαστικών, δημοσίων υπαλλήλων, ακαδημαϊκών και υπηρετούντων στα σώματα ασφαλείας και το στρατό απολύθηκαν και συνελήφθησαν, καθώς η κυβέρνηση τους απέδωσε την κατηγορία της συμμετοχής στο κίνημα του «μεγάλου εχθρού» του Ερντογάν, Φετουλάχ Γκιούλεν. Η σύγκρουση των δύο προκλήθηκε από την απαίτηση του Γκιούλεν για συμπερίληψη υποψηφίων του στα ψηφοδέλτια του ΑΚΡ, γεγονός που ο Ερντογάν δεν ήθελε λόγω της μικρής απήχησης που αυτοί είχαν στο λαό (Φίλης, 2017:8). Κορυφώθηκε με το αποτυχημένο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 2016. Ο Ερντογάν βγήκε νικητής και βρήκε την ευκαιρία για μία εκκαθάριση στο σύστημα από οτιδήποτε μπορούσε να γίνει εμπόδιο στα σχέδιά του. Αυτό το γεγονός έδωσε την ευκαιρία στον Ερντογάν, επικαλούμενος την ανάγκη της χώρας για σταθερότητα και εσωτερική ασφάλεια και εκμεταλλευόμενος την συνεχώς αυξανόμενη δημοτικότητα και δημοφιλία του, να προτείνει μία σειρά συνταγματικών τροποποιήσεων, που θα μετέβαλαν το πολίτευμα και θα αύξαναν την παντοδυναμία του (Φίλης, 2017:10).

Στις 16 Απριλίου 2017 διεξήχθη στη χώρα συνταγματικό δημοψήφισμα, όπου οι ψηφοφόροι κλήθηκαν να αποφασίσουν υπέρ ή κατά των προτεινόμενων από το ΑΚΡ,

τροποποιήσεων του Συντάγματος, που θα άλλαζαν ουσιαστικά και το πολίτευμα. Με ποσοστό 51,4% των ψηφισάντων να εγκρίνουν την πολιτειακή αλλαγή και 48,59% να τις απορρίπτουν το αποτέλεσμα κρίθηκε οριακά υπέρ των προτάσεων του κυβερνώντος κόμματος, στο πλευρό του οποίου είχε ταχθεί και το MHP (Κόμμα Εθνικιστικού Κινήματος). Όσον αφορά τις τροποποιήσεις, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι καταργήθηκε το αξίωμα του Πρωθυπουργού, που αντικαταστάθηκε από αυτό των Αντιπροέδρων (ενδέχεται να είναι περισσότεροι από έναν), που διορίζει, παύει και αναθέτει αρμοδιότητες ο Πρόεδρος. Ομοίως, διορίζει τους Υπουργούς, χωρίς να χρειάζεται την ψήφο εμπιστοσύνης της Εθνοσυνέλευσης, που χάνει και την δυνατότητα για πρόταση μομφής κατά της Κυβέρνησης ή Υπουργού. Ο Πρόεδρος δεν είναι πια μόνο αρχηγός του κράτους, αλλά και επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας με πενταετή θητεία και δυνατότητα μιας επανεκλογής από τον λαό, αν συγκεντρώσει πλειοψηφία 50%+1 ή σε δύο γύρους, ενώ πρέπει να προέρχεται εξ ενός εκ των δύο μεγάλων κομμάτων. Ταυτόχρονα, ο ρόλος και η δύναμη του Κοινοβουλίου, το οποίο ο Πρόεδρος μπορεί να διαλύει, μειώνονται σημαντικά με τις εξουσίες να περνούν στα χέρια του Προέδρου. Ο Πρόεδρος μπορεί με διατάγματα να νομοθετεί χωρίς να ελέγχεται από τη Βουλή. Παράλληλα, αποκτά την δυνατότητα να προσφεύγει στο Συνταγματικό Δικαστήριο (του οποίου οι δικαστές διορίζονται από τον ίδιο) και να ελέγχει ή και να ακυρώνει τους ψηφισθέντες, από την Βουλή, νόμους. Εδώ είναι ουσιώδες να επισημανθεί ότι ο Πρόεδρος αναλαμβάνει και τη διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων²².

Το 2018, το Κοινοβούλιο ενέκρινε τις τροποποιήσεις κι έτσι, το πολίτευμα μετατράπηκε σε Προεδρική Δημοκρατία επίσημα από το 2019. Αυτό σημαίνει πως ο Ερντογάν δύναται να κατέχει το αξίωμα ως το 2029. Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί μία νέα εποχή για την γείτονα χώρα, καθώς ένα αυταρχικό-συγκεντρωτικό πολίτευμα εγκαθιδρύθηκε. Ο Πρόεδρος έγινε παντοδύναμος και πλέον δε φαίνεται να υπάρχει κανένα σύστημα ελέγχων και εξισορροπήσεων, που να οριοθετεί την ισχύ του. Πολλοί, μάλιστα, δε διστάζουν να κάνουν λόγο για αντιθεσμική πλέον συμπεριφορά του Ερντογάν, ο οποίος εναντιώνεται σε δομές, όπως η δικαιοσύνη, και τις περιορίζει. Η Τουρκία μοιάζει να επιλέγει έναν λιγότερο δημοκρατικό δρόμο, ενώ ο Ερντογάν φαίνεται να κάνει πράξη την περίφημη φράση του Θουκυδίδη, όταν αυτός αναφερόταν

²² <https://www.epc.eu/en/Publications/Constitutional-changes-in-Turkey-A-presidential-system-or-the-preside~1d617c>, επίσκεψη 10/9/2020.

στην παντοδυναμία του Περικλή στην Αθήνα: «ἐγένετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή» [2.65.10] (ΘΟΥΚ 2.65.1–2.65.13) και να μετατρέπεται σε έναν πανίσχυρο Σουλτάνο που ελέγχει και αποφασίζει για τα πάντα, αδιαφορώντας για το κράτος δικαίου, το οποίο μοιάζει κάθε μέρα να κατακρημνίζεται έτι περισσότερο.

B.3: Η εξωτερική πολιτική του Ερντογάν και του κόμματός του, ΑΚΡ

Ανατρέχοντας την τουρκική εξωτερική πολιτική από την ίδρυσή της, είναι δυνατόν να διακριθούν τρεις σημαντικές περιόδους (Haugom, 2019:209). Η πρώτη οριοθετείται από το 1923 ως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται ως Κεμαλική, λόγω της ιδεολογίας του Μουσταφά Κεμάλ, που αποτέλεσε το θεμέλιο λίθο για τη χάραξη εξωτερικής στρατηγικής. Συγκεκριμένα, κατά τα πρώτα χρόνια, που ακολούθησαν την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, η χώρα ακολούθησε μία πολιτική απομονωτισμού και εσωστρέφειας, ενώ και κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου επέλεξε την ουδετερότητα και την αποστασιοποίηση. Εξέλιξη-σταθμός υπήρξε η ένταξη της χώρας στη Βορειοατλαντική Συμμαχία (ΝΑΤΟ) το 1952, που αποτελεί και ουσιαστικό άνοιγμα της χώρας και προσέγγιση με την Δύση. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η χώρα από φόβο απέναντι στο σοβιετικό επεκτατισμό και τη γενικότερη περιφερειακή αστάθεια, και νιώθοντας η ίδια τρωτή, ευθυγράμμισε την εξωτερική πολιτική της με αυτή της Δύσης και των ΗΠΑ. Η Τουρκία στήριξε τις ελπίδες της για οικονομική, πολιτιστική ανάπτυξη και εκμοντερνισμό (κατά το δοκούν και το συμφέρον της) στη Δύση, παραμελώντας τις σχέσεις με τους γείτονες στην Ανατολή. Σε όλη αυτή την περίοδο, η στάση της χώρας είναι κατά κύριο λόγο αμυντική και οι φιλοδοξίες της μάλλον ταπεινές.

Η δεύτερη φάση στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας καλύπτει το διάστημα από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ως και το 2014 (Haugom, 2019:209-210). Η κατάρρευση του κομμουνισμού και η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (Young, 2002:451) άνοιξαν νέες προοπτικές για την Τουρκία, η οποία πλέον αρχίζει να εκμεταλλεύεται τη σπουδαία στρατηγική της θέση, ως σταυροδρόμι ανάμεσα σε ανεξάρτητα κράτη στα Βαλκάνια, τον Καύκασο, την κεντρική Ασία και την Μέση Ανατολή. Κυριότερα, όμως, τίθενται επί Οζάλ (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:215) τα πρώτα θεμέλια της ιδεολογίας του νέο-οθωμανισμού που στιγματίζει έκτοτε την εξωτερική πολιτική της χώρας, καθώς

επιδιώκει μέσα από τη δημιουργία και εμπέδωση μιας νέας εθνικής ταυτότητας να δημιουργήσει ισχυρούς δεσμούς θρησκευτικούς, πολιτιστικούς και ιστορικούς με γειτονικά κράτη. Συγκεκριμένα, η σύνδεση επιδιώκεται με το επιχείρημα ότι όλοι ζούσαν αρμονικά εντός της επικράτειας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα, η Τουρκία προέβη και σε άλλες αλλαγές. Η οικονομία της απέκτησε αρκετά στοιχεία οικονομίας της αγοράς και μάλιστα, ταχύτατα αναπτυσσόμενη, με δυναμικό εμπορικό τομέα²³. Η οικονομία, πλέον, επηρεάζει τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής ή μάλλον αρχίζει να κυριαρχεί, αφού παράλληλα με τη σύσφιξη σχέσεων με τις γειτονικές-πρώην οθωμανικές-χώρες, η Τουρκία επεκτείνει το φάσμα των σχέσεών της και διεκδικεί την ένταξή της στην ΕΕ, τουλάχιστον μέχρι το 2014, οπότε κάνει μία στροφή και αρχίζει την απομάκρυνσή της από αυτή.

Σταδιακά, και κυρίως λίγα χρόνια μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ερντογάν και την ισχυρή επίδραση, που άσκησε η προσωπικότητα και το «Στρατηγικό Βάθος» του Νταβούτογλου, η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας αρχίζει να εμφανίζει σημάδια διαφοροποίησης από την μέχρι τότε εφαρμοζόμενη γραμμή. Το γεγονός οφείλεται σημαντικά και σε διεργασίες στο εσωτερικό της Τουρκίας, όπου καταβάλλεται σημαντική προσπάθεια αποδυνάμωσης του στρατού (κεμαλική δύναμη), ικανοποίηση των λαϊκών μαζών-ψηφοφόρων και διευθέτησης των οικονομικών προβλημάτων (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:251-252). Χωρίς να εγκαταλείπεται η επαφή με τη Δύση και οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις για ένταξη στην ΕΕ, η πολιτική της γίνεται πιο δυναμική, ενεργητική και διεκδικητική. Η χώρα, βρίσκοντας σημαντικό έρεισμα στην αναπτυσσόμενη οικονομία της, φιλοδοξεί πλέον να διαδραματίσει το ρόλο του πρωταγωνιστή στην ευρύτερη περιοχή και να επεμβαίνει ρυθμιστικά στην έκβαση των εκεί εξελίξεων. Η χώρα, μέσω της διπλωματίας, του εμπορίου, της επιχειρηματικότητας και των πολιτιστικών ανταλλαγών, διευρύνει αισθητά το πεδίο επιρροής της στη Β. Αφρική και την κεντρική Ασία.

Με το όραμα του νέο-οθωμανισμού και της αναβίωσης του οθωμανικού μεγαλείου, από το 2014, οπότε και ο Ερντογάν γίνεται πλέον πανίσχυρος Πρόεδρος, η εξωτερική πολιτική της γείτονος χώρας γίνεται ακόμα πιο φιλόδοξη και αποφασιστική. Το εθνικιστικό στοιχείο γίνεται ολοένα εντονότερο και βασικός πυλώνας της γίνεται η

²³ Επισημαίνεται, όπως αναφέρθη και στο Α' μέρος, ότι στην οικονομία της Τουρκίας εξακολουθεί να κυριαρχεί η κεμαλική αρχή του κρατισμού, όπου το κράτος παρεμβαίνει και καθοδηγεί την οικονομία (Kili, 1980: 387-390). Ομοίως, σημειώθηκε ότι σημαντικές μεταρρυθμίσεις προς φιλελευθεροποίηση της οικονομίας έγιναν επί Οζάλ (Poulton, 2000:257).

προάσπιση του εθνικού συμφέροντος, της εθνικής ασφάλειας και της ανεξαρτησίας. Με αυξανόμενη επιθετικότητα στη διπλωματία και συνηθέστερη τη χρήση της στρατιωτικής της ισχύος και αντίστοιχων απειλών, η Τουρκία φαίνεται να υλοποιεί το σχέδιό της, να αναδειχθεί σε σπουδαία περιφερειακή και όχι μόνο δύναμη. Παράλληλα, μοιάζει από το 2012 να ακολουθεί πορεία απομάκρυνσης από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τον μέχρι πρότινος φιλοδυτικό προσανατολισμό και να προτιμά πιο ευέλικτες συμμαχίες (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:180). Έκτοτε, η τουρκική εξωτερική πολιτική θεωρείται από μελετητές, όπως εμφατικά σημειώνει ο Haugom (2019: 210 κ.ε.), ότι έχει περάσει σε μία τρίτη φάση, τη φάση του «Τουρκικού Γκωλισμού». Σύμφωνα με τον Taspinar (2011:4-5), το κέντρο εξουσίας δεν πρέπει να είναι υπερεθνικό, αλλά να παραμένει προσηλωμένο στην κρατική κυριαρχία και το εθνικό συμφέρον. Συγκεκριμένα, η Τουρκία παρουσιάζει τόσα επιτεύγματα, π.χ. στην οικονομία, ώστε να νιώθει ισχυρή και γεμάτη εθνική αυτοπεποίθηση απέναντι στη Δύση και να επιδιώκει την ανεξαρτησία της από αυτή.

Εκ των ανωτέρω ρηθέντων, προκύπτει σαφώς ότι η παρουσία του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στην ηγεσία της Τουρκίας από το 2002 έχει επιδράσει καταλυτικά στη στοχοθεσία και στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Κάποιοι, μάλιστα, έχουν πει χαρακτηριστικά ότι «η τουρκική εξωτερική πολιτική δεν έχει πλέον να κάνει με την Τουρκία, αλλά με τον Ερντογάν» (Barkley, 2016:5). Για πολλούς, η ανάληψη της εξουσίας από το AKP σηματοδοτεί το τέλος μιας εποχής, που η κυριαρχία του Κεμαλισμού ήταν αδιαμφισβήτητη (Murinson, 2012:8), και την έναρξη μιας νέας εποχής, που επικρατούν στοιχεία νέο-οθωμανικά, ισλαμικά και εθνικιστικά.

Οι μετέχοντες στο AKP αρνούνται ότι είναι ένα κόμμα ισλαμιστικών καταβολών (Sakallioğlu, Cinar, 2003:327), αλλά διατείνονται ότι είναι μία συντηρητική δημοκρατική παράταξη, με δημοκρατική οργάνωση, πνεύμα ομαδικότητας και consensus. Το AKP αναλαμβάνει την εξουσία στην Τουρκία το 2002 κι έκτοτε θέτει τις βάσεις της δικής του εξωτερικής πολιτικής, καθώς η εθνικιστική, νέο-οθωμανική αντίληψή του γίνεται, πλέον, επίσημη εξωτερική πολιτική. Μοιάζει να επαναπροσδιορίζει την αντίληψη του έθνους, της εθνικής ιστορίας και επικράτειας, τα οποία είναι σαφώς αλληλένδετα με το εθνικό συμφέρον. Στην αντίληψή του για το περιεχόμενο του έθνους φαίνεται να υπάρχουν δύο βασικοί πυλώνες: οι αξίες του Ισλαμισμού και η οθωμανική κληρονομιά. Όσον αφορά τον Ισλαμισμό, η παρουσία του είναι ισχυρότατη, καθώς υπάρχει η πεποίθηση ότι η θρησκεία συνδέεται με την

πολιτική (Sakallioglu & Cinar, 2003:328). Ο ρόλος του Ισλαμισμού-Μουσουλμανισμού είναι έντονος, αφού θεωρείται ότι η θρησκεία δύναται να ενώσει και να συσπειρώσει τις λαϊκές μάζες κάτω από ένα κοινό, ανώτερο όραμα. Ενδεικτική είναι η δήλωση του Ερντογάν: «Ένα έθνος, ένα κράτος, μία σημαία, μία θρησκεία», στην οποία συμπυκνώνεται η θέση ότι πολλές μειονότητες, κυρίως από την Ανατολία, μπορούν να συμμετέχουν υπό ένα ευρύτερο έθνος και αυτό χάρη σε μία κοινή θρησκεία, το Ισλάμ (Saraçoğlu & Demirkol, 2014:309).

Τις προηγούμενες δεκαετίες, όπως αναφέρθη, η Τουρκία είχε επιλέξει να ενταχθεί στο φιλοδυτικό στρατόπεδο, εναρμονίζοντας την εξωτερική της πολιτική με αυτήν της ηγέτιδος Αμερικής, αλλά και εκδηλώνοντας σφοδρή επιθυμία να ενταχθεί στην ΕΕ. Παράλληλα, έδειχνε να παραμελεί τις σχέσεις της με τις γειτονικές αραβικές χώρες, αλλά και τον ευρύτερο μουσουλμανικό κόσμο. Η στάση αυτή διατηρήθηκε και κατά τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης της χώρας από το ΑΚΡ. Έτσι, από το 2002 μέχρι και το 2007, η Τουρκία υλοποιεί μία σειρά σημαντικών μεταρρυθμίσεων εκδημοκρατισμού, ενίσχυσης του κράτους δικαίου και φιλελευθεροποίησης των οικονομικών πολιτικών, προκειμένου να πληροί τις προϋποθέσεις για ένταξη στην ΕΕ. Συγκεκριμένα, το ΑΚΡ θεωρεί τις νεοφιλελεύθερες στρατηγικές οικονομικής ανάπτυξης αναγκαίες, όχι μόνο για την ευημερία στο εσωτερικό της χώρας, αλλά κυρίως για την ισχυροποίησή της στη διεθνή αρένα (Saraçoğlu & Demirkol, 2014:308). Υπάρχει η εκτίμηση ότι μεσοπρόθεσμα η ένταξη στην ΕΕ θα παράσχει νομιμοποίηση στο εσωτερικό και διεθνώς. Το 2005, μάλιστα, η ΕΕ χαρακτηρίζει την Τουρκία υποψήφιο προς ένταξη κράτος και αρχίζει επίσημες διαπραγματεύσεις μαζί της, ενώ ταυτόχρονα της παρέχει και υλική-οικονομική ενίσχυση. Την περίοδο αυτή και οι διμερείς σχέσεις της χώρας με γειτονικές χώρες-μέλη της ΕΕ (π.χ. Ελλάδα) φαίνεται να γίνονται πιο εύρυθμες. Σταδιακά, όμως, παρατηρείται μία ουσιώδης στροφή στην τουρκική εξωτερική πολιτική, η οποία αρχίζει να παίρνει αποστάσεις από το δυτικό κόσμο και την ΕΕ, μιας και εκτιμά ότι η Δύση προσπαθεί να υπομονεύσει την εξέλιξη της Τουρκίας σε μεγάλη δύναμη, από φόβο καθώς ΕΕ και ΗΠΑ βρίσκονται σε γεωπολιτική υποχώρηση. Η κατάσταση αρχίζει να αλλάζει από το 2007, οπότε η Τουρκία αρχίζει να καθυστερεί και να αναβάλλει τις απαιτούμενες από την ΕΕ μεταρρυθμίσεις. Από το 2009 η Τουρκία αρχίζει να αποστασιοποιείται από τη Δύση, να διατυπώνει αντιδυτικό, και ενίοτε σφοδρό, λόγο ενάντια σε αυτήν, διατρανώνοντας την ηθική υπεροχή του Ισλάμ έναντι των υποδεέστερων ηθικών αξιών της Δύσης. Το δόγμα του Νταβούτογλου για μια

εξωτερική πολιτική «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονες αυξάνει την εξωστρέφεια της Τουρκίας. Προβαίνει σε μία σειρά ενεργειών, που κλιμακώνουν τις σχέσεις της με τη Δύση και τους συμμάχους της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι σχέσεις με το Ισραήλ, που επιδεινώθηκαν αρχικά το 2009, με το επεισόδιο των δύο πρωθυπουργών στο Νταβός και το ακόμα πιο δυνατό, το 2010, με το τουρκικό πλοίο Μαβί Μαρμαρά.

Ο Ερντογάν αποστασιοποιείται κι άλλο από τη Δύση το 2011. Οι σχέσεις με την ΕΕ γίνονται πιο απόμακρες και καχύποπτες, μετά την απαγόρευση της μαντίλας στη Γαλλία και το Βέλγιο, ζήτημα που ο ίδιος είχε αναδείξει σε μείζον θέμα θεμελιωδών δικαιωμάτων (Sakallioğlu, Cinar, 2003:327). Ούτε, όμως, με τις ΗΠΑ οι σχέσεις είναι καλύτερες, καθώς τις κατηγορεί ότι υποθάλπουν τον Γκιουλέν, τον μεγαλύτερο εχθρό του. Οι σχέσεις με την ΕΕ βαίνουν συνεχώς επιδεινούμενες, μετά το 2015 και την εκδήλωση της προσφυγικής κρίσης. Η Τουρκία χειρίζεται εργαλειακά το προσφυγικό, απειλεί και εκβιάζει την Ευρώπη με τις προσφυγικές ροές κι αποσπά οφέλη για την ίδια, κυρίως υλικής φύσεως. Η Δύση υποχωρεί, καθώς αναγνωρίζει ότι η Τουρκία αποτελεί έναν προβληματικό, αλλά στρατηγικό εταίρο (Murinson, 2012:15). Η ένταση στις σχέσεις Τουρκίας-ΕΕ δεν έχει αποσοβηθεί, αλλά εντείνεται διαρκώς, με την πρώτη να εξαπολύει συνεχώς απειλές και να αμφισβητεί έμμεσα την εθνική κυριαρχία της Ελλάδος, τα σύνορα της οποίας αποτελούν και τα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ.

Η Τουρκία δηλώνει απογοητευμένη από τη Δύση κι επιθυμεί ανεξαρτητοποίηση από αυτήν, ίσως πληττόμενη και από το «Σύνδρομο των Σεβρών», ήτοι το φόβο αποδυνάμωσής της και διάλυσης από τις δυτικές υπερδυνάμεις (Γιαλλουρίδης, Λαγγίδης, 2013:38). Στρέφεται, έτσι, στην άλλη μεγάλη δύναμη, τη Ρωσία, η οποία αποτελούσε ανέκαθεν επιχείρημα της τουρκικής διπλωματίας ως εναλλακτική στην ΕΕ και τις ΗΠΑ. Συσφίγγει σχέσεις και με μέσα «ήπιας ισχύος»²⁴ (εμπόριο, εξοπλιστικά προγράμματα, συνεργασία στα ενεργειακά, τουρισμός) επιχειρεί να δημιουργήσει αντίβαρα. Ομοίως, αναζητά έρεισμα στην Κίνα, την άλλη αναδύομενη παγκόσμια δύναμη.

Με έντονη την επίδραση του νέο-οθωμανισμού, που προσβλέπει έναν ηγετικό ρόλο για την Τουρκία, η Τουρκία επιχειρεί ένα άνοιγμα στις αραβικές χώρες (Μ. Ανατολή,

²⁴ Πτυχή των μέσων «ήπιας ισχύος» είναι και η οικονομική διπλωματία, η οποία συμβάλλει στην «ανάπτυξη των σχέσεων και την μείωση των εντάσεων», (Παπαστάμου, 2018:117, 125).

Μαγκρέμπ) και μουσουλμανικές. Θεωρεί ανώτερες τις ισλαμικές αξίες και τη μουσουλμανική ταυτότητα ραχοκοκαλιά του έθνους, εντούτοις δεν επιδιώκει να δημιουργήσει έναν ακέραιο και ενιαίο ισλαμικό κόσμο. Επιθυμεί να χτίσει με τα αραβικά κράτη, που κατά το παρελθόν ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, μία γειτονιά, μία ομάδα μουσουλμανικών χωρών, όπου η Τουρκία θα έχει κεντρικό ρόλο.

Συστηματικά και συνειδητά προσεγγίζει τις χώρες του μουσουλμανικού κόσμου, μέσα από σύσφιξη των σχέσεων και της συνεργασίας, αρχικά σε οικονομικό επίπεδο και την παροχή στήριξης σε αυτές, π.χ. κρατική αναπτυξιακή βοήθεια²⁵ σε μουσουλμανικά Βαλκάνια (Βοσνία, Αλβανία), όπου μέσω της Τουρκικής Υπηρεσίας Συνεργασίας και Συντονισμού (TIKA), προσπαθεί να ενισχύσει το μουσουλμανικό στοιχείο και να δημιουργήσει μία σφαίρα επιρροής στα Βαλκάνια, ασκώντας έτσι πίεση στη γειτονιά της ΕΕ και δη της Ελλάδας, μιας και η προσπάθεια εξευρωπαϊσμού τους φαίνεται σχετικά αργή (Tzifakis, 2012:135). Ακόμα, εισβάλλει και μέσω του πολιτισμού²⁶ ή και στρατιωτικά, όπως στην περίπτωση της Αλβανίας (Φίλης, 2017:50).

Εξειδικεύοντας, η Τουρκία βούλεται να οργανώσει μία ομάδα κρατών, τα οποία βρίσκονται εντός των ορίων της πρώην αυτοκρατορίας, στην οποία η ίδια θα είναι το πολιτιστικό και πολιτικό κέντρο. Έτσι, η πολιτική επιρροή του τουρκικού κράτους θα αυξάνεται διαρκώς, μετατρέποντας τη χώρα σε μία μεγάλη και σημαίνουσα περιφερειακή δύναμη, που θα έχει υπό την σκέπη της και τα λοιπά αραβικά κράτη, ενώ ταυτόχρονα μέσω αυτού του σχηματισμού θα δύναται να αναδειχθεί σταδιακά και σε μία εκ των παγκόσμιων δυνάμεων (Saraçoğlu & Demirkol, 2014:308). Κρίνεται σκόπιμο εδώ να επισημανθεί ότι αυτό το όραμα αξιολογείται στην Τουρκία ως εφικτό, δεδομένου ότι μεταξύ όλων αυτών των χωρών υπάρχουν προνομιακοί δεσμοί, που τις φέρνουν κοντά, ήτοι κοινό θρησκευτικό και πολιτιστικό υπόβαθρο και δημιουργούν έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας. Εν προκειμένω, η ιστορία, ο πολιτισμός και κυρίως η θρησκεία αξιοποιούνται ως πολύτιμα εργαλεία στην υπηρεσία των εθνικών στόχων (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:132).

---

²⁵ Ως κρατική αναπτυξιακή βοήθεια ορίζεται η βοήθεια που δίνεται από κρατικές πηγές σε άλλο κράτος, έχει ένα στοιχείο δωρεάς, της τάξεως του 25% και στοχεύει στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία (Χουλιάρης, 2004:3).

²⁶ Επιχειρεί διάδοση της τουρκικής γλώσσας, προβολή και προστασία οθωμανικών μνημείων και συνεργασία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Τουλουμάκος, 2010:80).

Έτσι, εφαρμόζεται η άσκηση «ήπιας ισχύος», μέσω της οποίας η Τουρκία μπορεί να επιτύχει την μεγιστοποίηση του κύρους της και να αδράξει την ευκαιρία για αναβάθμιση του ρόλου της και ανέλιξή της στο περιφερειακό και διεθνές πολιτικό και στρατηγικό στερέωμα. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τη συνεχώς πιο δυναμική παρουσία και συμμετοχή της Τουρκίας και στον Οργανισμό Ισλαμικής Συνεργασίας (πρώην Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης), στον οποίο μάλιστα επιθυμεί να γίνει ηγέτιδα χώρα και επικεφαλής όλης της Μουσουλμανικής Αδελφότητας. Επίσης, κινητοποιήθηκε άμεσα, όταν εκδηλώθηκε η Αραβική Άνοιξη²⁷, συμμετείχε και ανέλαβε ενεργό δράση στις πολεμικές εξελίξεις στη Συρία, έχει ενδιαφέρον για τα τεκταινόμενα σε Ιράν, Ιράκ και συνδράμει την κυβέρνηση Σαράζ στη Λιβύη. Παράλληλα, έχει συσφίξει τις σχέσεις της με το Κατάρ κι εμπλέκεται στο γεωπολιτικό ανταγωνισμό στον Περσικό Κόλπο, τη Β. Αφρική και το αφρικανικό Κέρασ (μακριά από το άμεσο περιβάλλον της) θεωρώντας ότι, όπου υπάρχει μουσουλμανική παρουσία, έχει και η ίδια συμφέροντα και ότι δύναται να λειτουργήσει ως θεσμικό μοντέλο για τις αναδύμενες εκεί χώρες. Η επεκτατική δράση της Τουρκίας την έχει φέρει σε ρήξη με την Αίγυπτο, ενώ και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και η ηγέτιδα του μουσουλμανικού κόσμου, Σαουδική Αραβία την θεωρούν απειλή (Hoffmann, 2019:303-305).

Τα μεγαλεπήβολα σχέδια του Ερντογάν, όμως, δε σταματούν εκεί. Με αφορμή την επερχόμενη επέτειο των 100 χρόνων από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, ο Ερντογάν γνωστοποίησε το «Όραμα 2023», χρονιά ορόσημο κατά την οποία επιθυμεί η Τουρκία να έχει εξελιχθεί σε μία πανίσχυρη δύναμη (στρατιωτικά, διπλωματικά), να είναι μέλος της ελίτ των G10, ηγέτιδα στην ευρύτερη περιοχή, με σημαντική επιρροή και σπουδαίος ενεργειακός κόμβος. Διατυπώνει αναθεωρητικές θέσεις, αμφισβητεί την Συνθήκη της Λωζάννης, όσον αφορά τη Θράκη και κυρίως το Αιγαίο και επιδιώκει την «φινλανδοποίηση» των γειτονικών, μικρότερων κρατών, τα οποία καλούνται να αποδεχτούν το καθεστώς που επιβάλλει η Τουρκία, προκειμένου αυτή να μην απειλήσει την ανεξαρτησία τους. Σε μία προσπάθεια να αφήσει ισχυρότερο στίγμα στην Τουρκία από τον Κεμάλ εκδηλώνει βλέψεις επεκτατισμού και μέσα από δημόσιες δηλώσεις του, κάνει λόγο για τα «σύνορα της καρδιάς», τα οποία και είναι σαφώς ευρύτερα από τα

---

²⁷ «Ως “Αραβική Άνοιξη” εκλαμβάνονται τα γεγονότα που οδήγησαν στις εξεγέρσεις και στις κυβερνητικές διαφοροποιήσεις στην Τυνησία, στη Λιβύη και στην Αίγυπτο» (Κουσκουβέλης, 2014:2, ΕΛΙΑΜΕΠ).

ισχύοντα φυσικά. Τέλος, από το 2019, ενστερνίζεται το δόγμα της «Γαλάζιας Πατρίδας», που για πρώτη φορά διατύπωσε το 2006 ο εν αποστρατεία ναύαρχος Γκιουρντενίζ. Το δόγμα εντάσσεται στο στρατηγικό όραμα «Asia Anew»²⁸, σύμφωνα με το οποίο η Μεσόγειος είναι για την Τουρκία μία πόρτα που ανοίγει τον αιώνα της Ασίας και της Θάλασσας (Gurdeniz, 2020:85-86). Η Τουρκία επιθυμεί να μετατραπεί σε ένα ισχυρό θαλάσσιο, ναυτικό κράτος και να μπορέσει να επιλύσει φλέγοντα για την ίδια ζητήματα (προστασία θαλάσσιας κυριαρχίας και συνόρων στην ανατολική Μεσόγειο, έλεγχος του Β. Ιράκ, καθώς και διατήρηση της ανεξάρτητης ύπαρξης της Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου). Με το δόγμα «Γαλάζια Πατρίδα», η Τουρκία υιοθετεί στρατηγική τέτοια, ώστε να μετατοπίσει την ισορροπία ισχύος προς όφελός της ή τουλάχιστον να αποτρέψει το αντίστροφο στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, εξ ου και εφαρμόζει ένα φιλόδοξο εξοπλιστικό πρόγραμμα όσον αφορά το τουρκικό πολεμικό ναυτικό (Μπάλτος, 2019:9-10).

---

²⁸ Μέσω του οράματος αυτού, η Τουρκία επιχειρεί μία ολιστική προσέγγιση της Ασίας σε διάφορους τομείς (εμπόριο, άμυνα, τεχνολογία, πολιτισμός) που θα ενισχύσουν τη σταθερότητα στην ευρύτερη περιοχή και θα επιτρέψουν στην Τουρκία διαφοροποίηση συμμάχων και ανεξαρτησία (<https://thediplomat.com/2019/10/turkey-and-asia-anew-a-foreign-policy-initiative-in-passing/>, επίσκεψη 14/9/2020).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄:

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΡΝΤΟΓΑΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Γ.1: Οι σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας μέχρι και το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, οι σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία χαρακτηρίζονταν από ομαλότητα και καλό κλίμα. Την περίοδο που ακολούθησε, η Τουρκία ήταν στραμμένη στη Δύση και εντάχθηκε σε πλήθος διεθνών οργανισμών δυτικού προσανατολισμού, στους οποίους μάλιστα συμμετείχε και η Ελλάδα. Εντούτοις, τριγμοί άρχισαν να εμφανίζονται στις μεταξύ τους σχέσεις. Ξεχωρίζουν τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου 1955 εις βάρος της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης (ΙΕΕ, τ. ΙΣΤ΄,2000: 189-190)²⁹. Η ένταση εξακολούθησε αυξούμενη και το 1964 οδήγησε τις δύο χώρες ένα βήμα πριν τον πόλεμο, λόγω της κρίσης στην Κύπρο³⁰. Σημειώτεον ότι την ίδια χρονιά η Τουρκία προέβη σε απελάσεις εναντίον των Ελλήνων της Πόλης. Και η δεκαετία του 1970 ήταν ιδιαίτερος κρίσιμη για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, καθώς η Τουρκία άρχισε να αναθεωρεί την εξωτερική της πολιτική, να αμφισβητεί το status quo στο Αιγαίο, προβάλλοντας αμφισβητήσεις επί των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδος, και να διεκδικεί τα συμφέροντά της αφ' εαυτού³¹. Αποκορύφωση υπήρξε η τουρκική εισβολή στη Μεγαλόνησο στις 23 Ιουλίου 1974 και η συνεχιζόμενη μέχρι σήμερα κατοχή, με στρατιωτικές δυνάμεις, του βόρειου τμήματός της (ΙΕΕ, τ. ΙΣΤ΄,2000: 345,481-483). Σημειώτεον ότι το Κυπριακό τίθεται έκτοτε στο τραπέζι των διμερών διαπραγματεύσεων Ελλάδος-Τουρκίας και η μη επίλυσή του αποτελεί σταθερά θέμα έντασης.

Και οι επόμενες δύο δεκαετίες χαρακτηρίζονται από περιόδους μερικής ύφεσης, αλλά και μεγάλης κλιμάκωσης στις σχέσεις των δύο χωρών. Ενδεικτικά είναι τα γεγονότα του 1987³², αλλά και η μείζονος σημασίας κρίση των Ιμίων του 1996 (Μαυρίδης,

²⁹ <https://www.protothema.gr/stories/article/711636/ta-septemvriana-i-olethria-nuhta-gia-ton-ellinismo-tis-konstadinoupolis/>, επίσκεψη 25/8/2020.

³⁰ Οι Τούρκοι επικαλούμενοι βιαιότητες των Ελληνοκυπρίων έναντι των Τουρκοκυπρίων πραγματοποίησαν αεροπορικές επιδρομές στην Κύπρο, που έληξαν με παρέμβαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ (ΙΕΕ, τ. ΙΣΤ΄,2000: 214).

³¹ <https://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados-tourkia/>, επίσκεψη 20/8/2020

³² Σχετικά με το 1987, η Τουρκία προέβαλε μαζικιστικές αξιώσεις και τα γεγονότα έφτασαν λίγο πριν τη σύρραξη, όταν η Τουρκία έβγαλε σκάφος για έρευνα υδρογονανθράκων σε περιοχή, που θεωρούνταν

Φακιολάς, 2002:173-176). Όσον αφορά την κρίση στα Ίμια (βραχονησίδες στα ανατολικά της Καλύμνου) , η ένταση προκλήθηκε μετά την υποστολή της ελληνικής σημαίας στα Ίμια από Τούρκους δημοσιογράφους. Η Τουρκία έθεσε ζήτημα κυριαρχίας επί των βραχονησίδων, αμφισβητώντας πρόδηλα την ελληνική. Η ελληνική πλευρά προέβαλε νομικά επιχειρήματα και δήλωσε έτοιμη για ένοπλη σύρραξη. Τελικά, η κρίση αποκλιμακώθηκε με αμερικανική παρέμβαση, σε μία προσπάθεια να αποφευχθεί ένταση εντός NATO, χωρίς όμως να περνά στη λήθη το γεγονός ότι η Τουρκία αμφισβήτησε την ελληνική κυριαρχία για πρώτη φορά (ΙΕΕ, τ. ΙΣΤ΄,2000: 411). Τα επόμενα χρόνια δεν παρατηρείται «πάγωμα» στις σχέσεις των δύο κρατών, όπως αναμενόταν. Αντίθετα, η ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας, που απέκτησε «σάρκα και οστά» το 1999, μετά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι για έναρξη διαπραγματεύσεων ένταξης, και η αποδοχή της Ελλάδας για ένταξη της Τουρκίας, άνοιξε ένα παράθυρο ευκαιρίας μεταξύ τους για προσέγγιση, συμφιλίωση, οικοδόμηση αμοιβαίας εμπιστοσύνης και οριοθέτηση των προς επίλυση θεμάτων χωρίς τα αγκάθια και τις αγκυλώσεις του παρελθόντος³³.

Γ.2: Οι διαχρονικές διαφορές Ελλάδος-Τουρκίας

Τα ανωτέρω λεχθέντα καθιστούν σαφές ότι η σχέση ανάμεσα στις δύο γειτονικές χώρες είναι σαν τη θάλασσα του Αιγαίου, που παρεμβάλλεται μεταξύ τους, άλλοτε τρικυμιώδης και άλλοτε ήρεμη και γαλήνια. Από τη δεκαετία του 1970 και εξής, η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο κρατών φαίνεται να παγιώνεται με την Τουρκία να αμφισβητεί την ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο και ως εκ τούτου, να διεκδικεί την ισχυροποίηση της θέσης και του ρόλου της στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Οι διαφορές, που τις χωρίζουν, αφορούν τόσο γεωγραφικά όσο και ζητήματα των εκατέρωθεν μειονοτικών κοινοτήτων.

Συγκεκριμένα, οι αποκλίσεις των δύο γειτονικών χωρών σχετικά με τα γεωγραφικά ζητήματα αφορούν την υφαλοκρηπίδα, τα χωρικά ύδατα και την εκμετάλλευση της ΑΟΖ, το εύρος του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου, τις αρμοδιότητες του FIR

τμήμα της ελληνικής υφαλοκρηπίδας. Η κρίση αποσοβήθηκε με παρέμβαση των ΗΠΑ, αλλά και λόγω της τουρκικής βούλησης για είσοδο της στη Ε.Ο.Κ. Οι σχέσεις άρχισαν να εξομαλύνονται και στο Νταβός με τη συνάντηση των πρωθυπουργών των χωρών, όπου όμως τα ευαίσθητα θέματα δεν εθίχθησαν (ΙΕΕ, τ. ΙΣΤ΄,2000: 392-393).

³³ Αναλυτικά τα συμπεράσματα του Συμβουλίου του Ελσίνκι, σχετικά με την Τουρκία, παρατίθενται στον επίσημο ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/PRES_99_999, επίσκεψη 3/9/2020

Αθηνών, τον καθορισμό της περιοχής ευθύνης για θέματα έρευνας και διάσωσης και την απαίτηση της Τουρκίας για αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου³⁴. Η Ελλάδα παραδέχεται ως μόνη πραγματικά ιστάμενη νομικά διαφορά, αυτή της υφαλοκρηπίδας.

Γ.2.1: Θαλάσσιες Ζώνες

Το ζήτημα σχετικά με την **οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας** ανέκυψε μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας το 1973, όταν η τελευταία παρείχε στην κρατική πετρελαϊκή εταιρεία άδεια για διεξαγωγή ερευνών επί ελληνικής υφαλοκρηπίδας στο ανατολικό Αιγαίο, προκαλώντας την αντίδραση της Ελλάδας³⁵. Το 1976 η Ελλάδα έφερε το θέμα στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, χωρίς όμως να προκύψει κάποιο αποτέλεσμα. Έκτοτε θα αρχίσει ένας ατελέσφορος κύκλος διαλόγου και διαπραγματεύσεων ανάμεσα στις δύο χώρες.

Η Τουρκία επικαλείται το Πρακτικό της Βέρνης του 1981-του οποίου η ισχύς έχει λήξει- για αποχή από έρευνες στο Αιγαίο. Πάγια θέση της Ελλάδας, σύμφωνη με το διεθνές δίκαιο, είναι η διαφορά να παραπεμφθεί στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, μετά από συνυποσχετικό μαζί με την Τουρκία, αφού η τελευταία δεν έχει αναγνωρίσει την γενική δικαιοδοσία του Δικαστηρίου. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ως ισχύοντα και νόμιμα τα προβλεπόμενα στη Σύμβαση, ενώ προτείνει για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας ως μέθοδο την αρχή της ίσης απόστασης/μέσης γραμμής.

Ο όρος **χωρικά ύδατα** χρησιμοποιείται από κοινού με τον όρο αιγιαλίτιδα ζώνη προκειμένου να περιγράψει τη χωρική θάλασσα, ήτοι τη θάλασσα επί της οποίας ένα κράτος ασκεί πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα. Το εύρος της χωρικής θάλασσας μπορούσε να εκτείνεται αρχικά (1936) στα 6 ναυτικά μίλια. Το 1995, όμως, η Ελλάδα κύρωσε με νόμο τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας (άρθρα 2,3) και διατύπωσε ότι επιφυλάσσεται να επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα μέχρι τα 12ν.μ., σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στη Σύμβαση. Η δήλωση αυτή της Ελλάδας προκάλεσε την οργή της Τουρκίας, η οποία έκτοτε θεωρεί τυχόν επέκταση των

³⁴ Αυτές οι διαφορές αναγνωρίζονται επίσημα από την τουρκική πλευρά (<http://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-dispute.en.mfa>, επίσκεψη 3/9/2020).

³⁵ Η Ελλάδα έχει επικυρώσει (Ν. 2321/1995) τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, που ορίζει την υφαλοκρηπίδα και τα κυριαρχικά δικαιώματα επ' αυτής. Η Τουρκία θεωρεί ότι δεν την συμφέρει, δεν την έχει κυρώσει κι έτσι, προκύπτει η διμερής διαφωνία. Τα σχετικά με την υφαλοκρηπίδα άρθρα (76, 77) βρίσκονται στο κείμενο της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπέυ ([https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:21998A0623\(01\)&from=PT](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:21998A0623(01)&from=PT), επίσκεψη 3/9/2020).

χωρικών υδάτων από την Ελλάδα casus belli, δηλαδή αιτία πολέμου, καθώς θεωρεί ότι τέτοια εξέλιξη θίγει τα συμφέροντά της και στερεί την Τουρκία από το Αιγαίο³⁶. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών θεωρεί ότι όσον αφορά και τα θαλάσσια σύνορα μεταξύ των δύο χωρών, αυτά είναι σαφώς οριοθετημένα, όπως στον Έβρο ή στα Δωδεκάνησα. Σε περιοχές μη σαφούς οριοθέτησης εφαρμόζεται η μέθοδος της μέσης γραμμής.

Η καινοφανής θεωρία των ‘γκρίζων ζωνών’ αναπτύχθηκε από Τούρκους αξιωματούχους κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Συγκεκριμένα, μετά την κρίση των Ιμίων (1996), όπου οι Τούρκοι αμφισβήτησαν την ελληνική κυριαρχία επί των νησίδων, οι αμφισβητήσεις συνεχίζονται και για πολλά άλλα νησιά, παρά το γεγονός ότι αυτά καλύπτονται νομικά από ήδη επικυρωμένες και ισχύουσες διεθνείς συνθήκες αναφερθείσες και ανωτέρω. Οι γκριζες ζώνες αποτελούν ένα εμπόδιο επιπλέον εκ μέρους της Τουρκίας στην οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών³⁷. Τέλος, η Τουρκία θέτει ζήτημα περί δικαιώματος εκμετάλλευσης στην ΑΟΖ, διεκδίκηση που φέρνει τριγμούς στις σχέσεις των δύο χωρών³⁸.

Γ.2.2: Εθνικός Εναέριος Χώρος-FIR Αθηνών (Flight Information Region)

Η Ελλάδα ασκεί την κυριαρχία της στον αέρα εντός 10 ν.μ.³⁹ από τις ακτές σύμφωνα με το Βασιλικό Διάταγμα του 1931. Παράλληλα, σύμφωνα με τη Σύμβαση περί Διεθνούς Πολιτικής Αεροπορίας του Σικάγο (1944)⁴⁰, ιδρύθηκε ο Διεθνής Οργανισμός Πολιτικής Αεροπορίας και κατόπιν θεσπίστηκαν τα όρια των περιοχών ευθύνης για τον έλεγχο του εναερίου χώρου στις χώρες μέλη. Η Τουρκία, αν και αρχικά σεβόταν αυτή την οριοθέτηση, από το 1974 άρχισε τις παραβιάσεις του ελληνικού εναερίου χώρου με την αιτιολογία ότι δεν έχει ισχύ για τα κρατικά αεροσκάφη. Έτσι, η ελληνική Πολεμική Αεροπορία αναγκάζεται καθημερινά να προβαίνει σε αναχαιτίσεις τουρκικών

³⁶ <http://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-dispute.en.mfa>, επίσκεψη 4/9/2020

³⁷ Γκριζες ζώνες έχει και η Τουρκία, π.χ. στα Πριγκιπόνησα, αλλά εκεί δε φαίνεται διατεθειμένη να διαπραγματευτεί (<https://www.kathimerini.gr/politics/967354/gkriizes-zones-echei-kai-i-tourkia/>, επίσκεψη 16/9/2020).

³⁸ Τα σχετικά άρθρα για την Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ) είναι τα 55-59 της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας (([https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:21998A0623\(01\)&from=PT](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:21998A0623(01)&from=PT), επίσκεψη 3/9/2020).

³⁹ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/opinion/1077470/paraviaseis-toy-ellinikoy-enaerioy-choroy/>, επίσκεψη 16/9/2020.

⁴⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011PC0107&from=FR>, επίσκεψη 13/9/2020

αεροσκαφών, που παραβιάζουν την ελληνική κυριαρχία, με το φόβο εκδήλωσης θερμού επεισοδίου να είναι σταθερά αυξημένος. Επισημαίνεται, ακόμα, ότι η περιοχή ευθύνης για έρευνα και διάσωση συμπίπτει με αυτή που καλύπτει το FIR Αθηνών, σύμφωνα με τις διεθνείς συμβάσεις και παρά τις αμφισβητήσεις της Άγκυρας η Αθήνα είναι η πλέον αρμόδια για το συντονισμό και τη διεξαγωγή τέτοιων επιχειρήσεων⁴¹

Γ.2.3: Αποστρατιωτικοποίηση νησιών ανατολικού Αιγαίου και Δωδεκανήσων

Η Τουρκία συστηματικά επικαλείται και απαιτεί την αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Το καθεστώς των νησιών προκύπτει από τη Σύμβαση της Λωζάννης (1923). Συγκεκριμένα, για τα νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο, Ικαρία δεν προβλέπεται ότι αυτά θα τελούν υπό καθεστώς πλήρους αποστρατιωτικοποιήσεως. Για τη Λήμνο, τη Σαμοθράκη, την Ίμβρο και την Τένεδο ισχύει πλέον η Συνθήκη του Μοντρέ (1936), που αντικατέστησε τη Συνθήκη της Λωζάννης, δεν προκύπτει δέσμευση αποστρατιωτικοποιήσεως, ενώ για τα Δωδεκάνησα ισχύει η Συνθήκη των Παρισίων (1947) στην οποία όμως η Τουρκία δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος κι ως εκ τούτου δεν την αφορά. Η αποστρατιωτικοποίηση δεν είναι ασφαλής επιλογή για την Ελλάδα, δεδομένου ότι η Τουρκία έχει εισβάλει και κατέχει εδάφη της Κυπριακής Δημοκρατίας και αντιπαραθέτει την «στρατιά του Αιγαίου», αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο επίθεσης, στο οποίο η Ελλάδα πρέπει να είναι έτοιμη να αμυνθεί.

Γ.2.4: Ζητήματα Μειονοτήτων-Το Οικουμενικό Πατριαρχείο

Πέρα από τις γεωγραφικές διαφορές ανάμεσα στις δύο χώρες, βαρύνουσα σπουδαιότητα αποδίδεται και από τις δύο πλευρές στο θέμα των μειονοτήτων, ήτοι της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης και της ελληνικής της Κωνσταντινούπολης. Επισημαίνεται ότι αμφότερες οι μειονοτικές ομάδες αποκλείστηκαν από την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών της Συνθήκης της Λωζάννης (1923). Από την πλευρά της, η Τουρκία εκφράζει δυσαρέσκεια σχετικά με την μειονότητα της Θράκης, κατηγορώντας την Ελλάδα ότι αρνείται να την αναγνωρίσει ως τουρκική μειονότητα και εμμένει να την χαρακτηρίζει μουσουλμανική, ότι δε διαφυλάσσει το δικαίωμα στην

⁴¹ <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/erevna-kai-diasosi.html>, επίσκεψη 13/9/2020

απρόσκοπτη εκπαίδευση⁴², ότι επιβάλλει περιορισμούς στην άσκηση του θρησκευτικού δικαιώματος⁴³, ότι στερεί τους πληθυσμούς από την απόκτηση ελληνικής υπηκοότητας και πλήρη εκπροσώπησή τους στην πολιτική ζωή της χώρας. Τέλος, διαμαρτύρεται και για επιβολή αντίστοιχων περιορισμών στη μουσουλμανική μειονότητα των Δωδεκανήσων (Ρόδος, Κως)⁴⁴.

Από την πλευρά της, η Ελλάδα αρνείται αυτές τις κατηγορίες και τονίζει την προσπάθειά της να αντιμετωπίζει τις εν λόγω μειονοτικές ομάδες σύμφωνα με τις αρχές της ισονομίας και ισοπολιτείας. Ταυτόχρονα, διατυπώνει ενστάσεις για το πογκρόμ που υπέστη η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, Ίμβρου και Τενέδου είτε μέσω βιαιοτήτων εκ μέρους της Τουρκίας⁴⁵ είτε μέσω δυσβάσταχτων διοικητικών και κυρίως, φορολογικών επιβαρύνσεων⁴⁶ και διωγμών. Επιπρόσθετα, η Ελλάδα δηλώνει την δυσανασχέτησή της και για την συστηματική προσπάθεια αποδυνάμωσης του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τους περιορισμούς που του έχουν επιβληθεί κατά το πέρασ των χρόνων⁴⁷.

Γ.2.5: Το Κυπριακό

Το δόγμα Νταβούτογλου περί «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονες δεν έχει εφαρμογή ούτε στην περίπτωση της Κύπρου. Η Τουρκία θεωρεί ότι η Μεγαλόνησος βρίσκεται στο κέντρο του ζωτικού της χώρου και γι' αυτό «Ακόμη και αν δεν υπήρχε ούτε ένας μουσουλμάνος Τούρκος εκεί, η Τουρκία όφειλε να διατηρεί ένα Κυπριακό ζήτημα» (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:21-23). Η Τουρκία ενδιαφέρεται έντονα λόγω της γεωγραφικής θέσης της Κύπρου, που σχετίζεται με την ασφάλεια της Τουρκίας, του κινδύνους αποκοπής από την ανοιχτή θάλασσα, αν δεν ελέγχει την Κύπρο και του φόβου να περάσει το νησί στην ελληνική σφαίρα επιρροής, αυξάνοντας το ελληνικό

⁴² Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της τουρκικής πλευράς, δεν υπάρχουν δίγλωσσα νηπιαγωγεία, ανεπαρκής αριθμός μειονοτικών δημοτικών σχολείων και γυμνασίων, καθώς και εκπαιδευτικών.

⁴³ Αναφέρεται κυρίως στην εκλογή των μουφτήδων της Θράκης και το ισχύον πλαίσιο από την ελληνική νομοθεσία. Επίσης, θίγει το θέμα της διοίκησης των μουσουλμανικών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων.

⁴⁴ <http://www.mfa.gov.tr/turkish-minority-of-western-thrace.en.mfa>, επίσκεψη 14/9/2020

⁴⁵ Βλ. γεγονότα 1955 και 1964, που έχουν αναφερθεί και παραπάνω.

⁴⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο νόμος 4305, με τον οποίο επεβλήθη επαχθής φόρος περιουσίας στην ιδιοκτησία, το λεγόμενο Varlık Vergisi (<https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/elleniki-meionotita-kai-idrimata.html>, επίσκεψη 14/9/2020).

⁴⁷ Ειδικότερα, διαμαρτύρεται για τη μη αποδοχή του από την Τουρκία, τη μη αναγνώριση σε αυτό νομικής προσωπικότητας, που προκαλεί ζημία και απώλεια της περιουσίας του, την αδυναμία εκπαίδευσης νέων κληρικών (κλείσιμο θεολογικής Σχολής Χάλκης) και τον περιορισμό να αναλαμβάνουν ιερατικά καθήκοντα μόνο Τούρκοι υπήκοοι (<https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/oikoumeniko-patriarheio.html>, επίσκεψη 14/9/2020).

κύρος (Ευαγόρου, 2010:200-209). Τέλος, αναζητά τρόπο να καρπωθεί τους ενεργειακούς πόρους, που βρέθηκαν στην κυπριακή ΑΟΖ⁴⁸. Αν και το Κυπριακό δεν αποτελεί επίσημα ελληνοτουρκική διαφορά, είναι γεγονός ότι ιδίως μετά την τουρκική εισβολή στο νησί (1974) και την κατοχή τμήματος του νησιού συνιστά ένα ουσιαστικό σημείο τριβής ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία, στο οποίο εμπλέκονται και άλλες δυνάμεις (ΗΠΑ, ΕΕ, Ισραήλ). Σημειούται ότι η Κύπρος έγινε μέλος της ΕΕ το 2004 παρά την κατάστασή της.

Η Ελλάδα θέτει ως βασική προτεραιότητα της εξωτερικής πολιτικής της την εξεύρεση συνολικής, αμοιβαία αποδεκτής, δίκαιης και βιώσιμης λύσης του κυπριακού προβλήματος. Στηρίζει τα κυριαρχικά δικαιώματα της Κύπρου και στην ΑΟΖ της⁴⁹, επιθυμεί την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων κατοχής και θεωρεί ελληνικό *casus belli*, αν η Τουρκία προβεί σε νέα στρατιωτική επιχείρηση. Σε κάθε περίπτωση ενθαρρύνει την διεξαγωγή διαλόγου και διαπραγματεύσεων.

Γ.3: Οι σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας επί Ερντογάν

Επισημάνθηκε ήδη, στις ανωτέρω ενότητες ανάλυσης, ότι η σχέση μεταξύ των δυο κρατών κάθε άλλο παρά στατική είναι. Κατά τον 20^ο αιώνα, οι δύο χώρες πέρασαν φάσεις προσέγγισης και καλής γειτνίασης, αλλά και φάσεις έντασης και αντιπαλότητας, με την ένοπλη σύρραξη να αποφεύγεται την ύστατη στιγμή. Ο 21^{ος} αιώνας σφραγίζεται από την πολιτική προσωπικότητα του Ερντογάν και των επιδιώξεών του, όσον αφορά την εξωτερική πολιτική της χώρας του. Έχει λεχθεί ότι καταλυτική επίδραση στη διαμόρφωση του οράματος του Ερντογάν για την εξωτερική πολιτική και το ρόλο της Τουρκίας έπαιξε το «Στρατηγικό Βάθος» του στενού συνεργάτη του, Νταβούτογλου, κεντρική ιδέα του οποίου υπήρξε η πολιτική των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες». Ωστόσο, η γείτων χώρα κάθε άλλο παρά πολιτική «μηδενικών προβλημάτων» ακολουθεί απέναντι στην Ελλάδα, αφού όχι μόνο διατηρεί τα ήδη υπάρχοντα ζητήματα, αλλά προσθέτει και νέα. Ως εκ τούτου, καθίσταται η βασική πηγή προβλημάτων για την Ελλάδα (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:19-20).

⁴⁸ Η Τουρκία έσπευσε να οριοθετήσει παράνομα υφαλοκρηπίδα μεταξύ αυτής και του τουρκοκυπριακού ψευδοκράτους για να μπορέσει να την εκμεταλλευθεί (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:23).

⁴⁹ Η κυπριακή ΑΟΖ αφορά άμεσα και την Ελλάδα, καθώς αυτή εφάπτεται με την ελληνική στην περιοχή του Καστελλόριζου.

Η πρώτη περίοδος διακυβέρνησης της Τουρκίας από τον Ερντογάν, 2002-2007, χαρακτηρίζεται ως μία περίοδος προσέγγισης, κατά την οποία οι δύο χώρες καταβάλουν προσπάθειες να οικοδομήσουν ένα κλίμα εμπιστοσύνης και σχέσεις συνεργασίας. Η Ελλάδα δέχτηκε την υποψηφιότητα της Τουρκίας για ένταξη στην ΕΕ και προσδοκούσε ότι αυτή θα προβεί σε όλες τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις (θεμελιώδη δικαιώματα, κράτος δικαίου) και θα εγκατέλειπε την απειλητική ρητορική και τις αξιώσεις έναντι της Ελλάδας και της Κύπρου.

Τα επόμενα χρόνια δεν παρατηρείται καμία σημαντική μεταβολή στις σχέσεις Αθήνας-Άγκυρας. Επικρατεί στασιμότητα, αν και συνεχίζονται οι διερευνητικές επαφές μεταξύ των δύο πλευρών μέχρι και το 2010. Το 2009, κατά την επίσημη επίσκεψη του Ερντογάν στην Ελλάδα, οι δύο χώρες προχώρησαν στην ίδρυση του Ανώτατου Συμβουλίου Συνεργασίας, έργο του οποίου είναι η υπογραφή συμφωνιών, πρωτοκόλλων και μνημονίων κυρίως βέβαια σε οικονομικά και εμπορικά θέματα⁵⁰.

Παράλληλα, όμως, η Ελλάδα πλήττεται από οξεία οικονομική κρίση που τη βυθίζει σε ύφεση και αποστερείται διεθνούς κύρους και αξιοπιστίας. Το γεγονός αυτό την κάνει να εμφανίζεται με μία ασθενή διαπραγματευτική θέση, παρά το γεγονός ότι έχει διάθεση για διαπραγμάτευση με την γειτονική χώρα, καθώς η βαθιά οικονομική κρίση την αποδυνάμωσε όχι μόνο διπλωματικά, αλλά και στρατιωτικά. Την ίδια στιγμή, η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας χτίζεται με βασικό πυλώνα το δόγμα Νταβούτογλου και το νέο-οθωμανικό όραμα του Ερντογάν, που επιθυμεί να μετατρέψει την χώρα του σταδιακά σε μία μεγάλη περιφερειακή, και όχι μόνο, δύναμη με παρεμβατική και πολυδιάστατη πολιτική και δράση (Grigoriadis, ELIAMEP, 2010:5). Οι προσδοκίες για «αλλαγή σελίδας» στις σχέσεις των δύο χωρών διαψεύστηκαν και η ένταση ενισχύθηκε τόσο με παράξ παραβιάσεων και προκλητικών ενεργειών, όσο και με τη δημιουργία αρνητικού κλίματος ανάμεσα σε Τουρκία και Κύπρο για την εκμετάλλευση κοιτασμάτων στην κυπριακή ΑΟΖ.

Οι ελληνο-τουρκικές σχέσεις παραμένουν αμετάβλητες και κατά τα έτη που ακολουθούν. Οι δύο χώρες εξακολουθούν να παρουσιάζουν ασυμφωνία για την ατζέντα των θεμάτων προς διαπραγμάτευση, ενώ ταυτόχρονα συνεχίζονται αδιάλειπτα οι παραβιάσεις του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου. Η Τουρκία απομακρύνεται σταθερά από την ΕΕ και στο εσωτερικό της αρχίζει να επικρατεί όλο περισσότερο η

---

⁵⁰ <https://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/tourkia/>, επίσκεψη 14/9/2020

ιδέα της στροφής προς τις αραβικές χώρες, ώστε να καταστεί η Τουρκία ηγέτης όλου του μουσουλμανικού κόσμου. Από το 2011 η «Αραβική Άνοιξη» έχει δημιουργήσει ένα τεράστιο κύμα μεταναστευτικών ροών, που η Τουρκία, ειδικά μετά το 2015, μέσω του Αιγαίου διοχετεύει στην Ελλάδα, απ' όπου επιθυμούν να περάσουν στην Ευρώπη. Το μεταναστευτικό αναδεικνύεται σε άλλο ένα εργαλείο άσκησης πίεσης προς την Ελλάδα⁵¹, η οποία πέραν των απειλών για την κυριαρχία στο Αιγαίο και την επαναφορά της ρητορικής περί 'γκρίζων ζωνών', καλείται να διαχειριστεί και μία μεγάλη ανθρωπιστική κρίση που γιγαντώθηκε μετά το 2015. Εντούτοις, οι ελληνο-τουρκικές σχέσεις φαίνεται να μένουν ανεπηρέαστες. Ένταση θα προκληθεί εκ νέου το 2016, μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα ανατροπής του Ερντογάν (15.07.2016) και την καταφυγή στην Ελλάδα οκτώ Τούρκων αξιωματικών⁵². Η Τουρκία θα ζητήσει την έκδοσή τους, αλλά η Ελλάδα σεβόμενη το ευρωπαϊκό και διεθνές δίκαιο θα εξετάσει τη χορήγηση ασύλου. Την ίδια χρονιά η Τουρκία θα προβεί σε σαφή αμφισβήτηση της Συνθήκης της Λωζάννης, και μάλιστα κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα⁵³, προκαλώντας τη δυσαρέσκεια του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών⁵⁴. Έκτοτε, οι σχέσεις των δύο χωρών επιδεινώνονται με ευθύνη της Τουρκίας και δε φαίνεται εφικτή η εύρεση ενός κοινού τόπου.

Η Τουρκία, τους τελευταίους μήνες, επιδιώκει την κλιμάκωση της έντασης. Με μονομερείς ενέργειες στο Αιγαίο (συνεχείς παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου), στην κυπριακή ΑΟΖ, αλλά προπάντων εγείροντας αμφισβήτηση γύρω από την υφαλοκρηπίδα του Καστελόριζου η Τουρκία χαράσσει την αναθεωρητική πολιτική της. Εμπνεόμενη από νεο-οθωμανικό μεγαλοϊδεατισμό που θέλει τη γείτονα χώρα σε ρόλο πρωταγωνιστή και ρυθμιστή των εξελίξεων στην ανατολική Μεσόγειο υπογράφει το 2019 Μνημόνιο Κατανόησης με τη Λιβύη για καθορισμό «θαλάσσιων δικαιοδοσιών», εξέλιξη που εκμηδενίζει την επήρεια στην περιοχή νότια της Κρήτης και φυσικά την Κύπρο. Η εν λόγω κίνηση προκάλεσε την ανησυχία και την οργή της Αθήνας⁵⁵. Οι εντάσεις συνεχίζουν σταθερά να κλιμακώνονται και την τρέχουσα χρονιά (2020), με μια σειρά ενεργειών εκ μέρους της Τουρκίας. Το Μάρτιο, η Ελλάδα κατάφερε να

⁵¹ Η ελληνική κυβέρνηση έχει αλλάξει στάση στο θέμα και το αντιμετωπίζει διαφορετικά μετά το Μάρτη του 2020 με τα απαράδεκτα επεισόδια, που υποδαύλισε η Τουρκία στον Έβρο.

⁵² Ο Τσάκωνας ισχυρίζεται ότι μετά και το αποτυχημένο πραξικόπημα η Τουρκία οδηγήθηκε στην «απέροχη απομόνωση» (Τσάκωνας, 2018, «Ποια στρατηγική για την Τουρκία», Foreign affairs).

⁵³ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/politics/938214/episkepsi-erntogan-navagio-me-diafonia-ef-olis-tis-yllis/>, επίσκεψη 14/9/2020.

⁵⁴ <https://www.kathimerini.gr/politics/877022/erntogan-amfisvitei-lozanni/>, επίσκεψη 14/9/2020

⁵⁵ <https://www.kathimerini.gr/politics/1053976/mnimonio-toyrkias-me-livyji/>, επίσκεψη 14/9/2020

εμποδίζει τις ορδές μεταναστών που έφθασαν στον Έβρο, υποκινούμενες από την Τουρκία. Ιδιαίτερος θερμό για τα ελληνοτουρκικά απεδείχθη και το καλοκαίρι του 2020, με τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί⁵⁶ και το τούρκικο ωκεανογραφικό «Ορούτς Ρέις» να πραγματοποιεί έρευνες σε περιοχή πλησίον του Καστελόριζου, την οποία η Τουρκία δεν αναγνωρίζει ως ελληνική. Το γεγονός προκάλεσε την κινητοποίηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και του πολεμικού ναυτικού που έσπευσε στην περιοχή, με το θερμό επεισόδιο να είναι προ των πυλών⁵⁷. Η προκλητικότητα της Άγκυρας έχει προκαλέσει τη δυσαρέσκεια της ΕΕ, που απειλεί με κυρώσεις, ενώ και οι ΗΠΑ και η Ρωσία παρακολουθούν με ανησυχία και καλούν την Άγκυρα σε αποκλιμάκωση και διάλογο με την Ελλάδα. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι ο νεο-οθωμανικός επεκτατισμός της Τουρκίας τα τελευταία χρόνια και το όραμά της για το 2023 και την κυριαρχία της στο χώρο της ευρύτερης ανατολικής Μεσογείου την έχουν ωθήσει, παρά την κρίση που ταλανίζει την οικονομία της, στην υιοθέτηση μεγαλεπήβολων εξοπλιστικών, αμυντικών και επιθετικών, προγραμμάτων που θα της επιτρέψουν να διαδραματίσει και να επιβάλει τον ηγεμονικό ρόλο που επιθυμεί⁵⁸.

Γ.4: Η ελληνική εξωτερική πολιτική απέναντι στην Τουρκία

Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, κατά τους δύο αιώνες ύπαρξης του νεοελληνικού κράτους, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως έχουσα σαφή φιλοδυτικό προσανατολισμό, που αποδεικνύεται από τον εναγκαλισμό της χώρας με Διεθνείς Οργανισμούς δυτικής προέλευσης (π.χ. NATO) και φυσικά, με προσήλωση και ένταξη της στο πολιτικό μόρφωμα της ΕΕ και της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης⁵⁹. Ταυτόχρονα, η χώρα δεδομένης και της γεωγραφικής της θέσης αποτελεί ένα σταυροδρόμι, που ενώνει τη Δύση με την Ανατολή, την Ευρώπη με την Ασία, τη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική.

Οι σχέσεις με τη γειτονική Τουρκία αποτελούν διαχρονικά ένα θέμα που βρίσκεται ψηλά στην ελληνική πολιτική ατζέντα, καθώς χαρακτηρίζονται από μία «σταθερή αστάθεια», δηλαδή καθ' όλη αυτή την περίοδο παρουσιάζουν φάσεις ύφεσης και φάσεις

⁵⁶ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι για τα εγκαίνια επέλεξε μία ημερομηνία ιδιαίτερης σημειολογίας, καθώς η 23η Ιουλίου συμπίπτει με την ημερομηνία υπογραφής της Συνθήκης της Λωζάννης.

⁵⁷ <https://www.kathimerini.gr/politics/561077251/ti-odigise-stin-apochorisi-toy-oroyts-reis-to-diplomatiko-paraskinio/>, επίσκεψη 15/9/2020

⁵⁸ https://www.huffingtonpost.gr/entry/ta-exoplistika-proyrammata-tes-toerkias-kai-e-anayke-enischeses-ton-ellenikon-enoplon-denameon_gr_5dea7cade4b0d50f32b2e03e, επίσκεψη 15/9/2020

⁵⁹ Αξίζει να αναφερθεί ότι η Ελλάδα είναι το μοναδικό μέλος της ΕΕ που αντιμετωπίζει εδαφικές διαφορές (Triantaphyllou, 2005:329)

μεγάλης έντασης. Τα ζητήματα σύγκρουσης των δύο, με έμφαση στο ζήτημα των ‘γκρίζων ζωνών’, της υφαλοκρηπίδας και το Κυπριακό⁶⁰, που απασχολεί διαχρονικά την Ελλάδα, κάνουν την ισορροπία μεταξύ τους ιδιαίτερος εύθραυστη. Για το διάστημα από το 1923 (υπογραφή Συνθήκης της Λωζάννης) μέχρι το 1999 η Ελλάδα κλήθηκε αρκετές φορές να διαχειριστεί κρίσεις με την Τουρκία. Σε όλες τις περιπτώσεις, έκανε επίκληση των υπογεγραμμένων συνθηκών και του διεθνούς δικαίου. Ταυτόχρονα, επεχείρησε να εφαρμόσει στρατηγική αποτροπής απέναντι στην τουρκική προκλητικότητα. Ως αποτροπή ορίζεται «η διατήρηση του status quo με την απειλή χρήσης βίας». Η Ελλάδα, έχοντας ως απόλυτο στόχο τη διατήρηση του status quo στο Αιγαίο και την διασφάλιση των εθνικών συμφερόντων και της κυριαρχίας της, επιλέγει ως στρατηγική την αποτροπή εκείνων των τουρκικών απειλών, που στρέφονται κατάφωρα εναντίον των συμφερόντων της.

Το 1999 αποτελεί μία χρονιά σταθμό στα ελληνοτουρκικά, καθώς αρχίζει μία περίοδος προσέγγισης, με το πρώτο βήμα να γίνεται με τη λεγόμενη «διπλωματία των σεισμών»⁶¹, που ανέτρεψε το κάκιστο κλίμα των Ιμίων, και εν συνεχεία με την υποστήριξη της Ελλάδας στην ενταξιακή πορεία της Τουρκίας (Ελσίνκι 1999). Η ελληνική υποστήριξη για μια «Τουρκία στην Ευρώπη» εδραζόταν στο συλλογισμό ότι μια δημοκρατική και ευνομούμενη Τουρκία θα συμφωνήσει στην εγκατάλειψη της ρητορικής του «casus belli», την αμφισβήτηση της Συνθήκης της Λωζάννης και θα επιλέξει το διάλογο ως το πλέον ενδεδειγμένο μέσο για επίλυση των διαφορών. Επίσης, θεωρούσε ότι μια μη-ευρωπαϊκή Τουρκία θα επιμείνει στις αξιώσεις της με ενδεχόμενο κίνδυνο να τις εντείνει περαιτέρω (Κουσκουβέλης, Λίτσας, 2013:176-177).

Η «χρυσή εποχή» στις σχέσεις των δύο χωρών αποτελούσε παρελθόν λίγα χρόνια αργότερα. Ο Ερντογάν και τα νεο-οθωμανικά σχέδιά του για μια «μεγάλη Τουρκία» στο εξωτερικό, που θα ασκεί μία πολυδιάστατη, ηγετική πολιτική στην ευρύτερη περιοχή, διαμορφώνοντας εξελίξεις και έναν έντονο αυταρχισμό και εθνικισμό στο εσωτερικό, έχει εγκαταλείψει πλήρως την «πολιτική των μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες» και έχει εξαπολύσει έκτοτε μία ρητορική απειλών έναντι της Ελλάδας, που πλείστες φορές συνοδεύονται από αντίστοιχες παραβατικές ενέργειες. Σε αυτή την

⁶⁰ Τα δύο βασικά σκέλη της ελληνο-τουρκικής διένεξης εντοπίζονται το ένα στο Κυπριακό (γεγονότα 1974) και το άλλο στο θέμα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, που με τη σειρά του ανακίνησε και άλλα θέματα (Σβολόπουλος, τ.Β', 2003:250).

⁶¹ <https://www.kathimerini.gr/opinion/1062620/i-diplomatia-ton-seismon-kai-i-simerini-krisi/>, επίσκεψη 12/9/2020.

αυξούμενη πολιτική εχθρότητας, η Ελλάδα αντέδρασε είτε με το να καθυστερεί ή να αποφεύγει το διάλογο, ελπίζοντας σε συνθήκες μη-έντασης για τη διεξαγωγή του, είτε με το να επιδιώκει το διάλογο, θεωρώντας ότι αυτός είναι αυτοσκοπός και ότι δύναται να έχει θετικό αντίκτυπο στις σχέσεις των δύο χωρών.

Η οικονομική κρίση, που έπληξε τη χώρα, κλόνισε την αξιοπιστία και το γόητρό της στη διεθνή σκηνή, την στιγμή που η Τουρκία αναδεικνυόταν σε τάχιστα αναπτυσσόμενη οικονομία, ενισχύοντας τη θέση της και λαμβάνοντας μέρος στις εξελίξεις στη Μ. Ανατολή. Η στρατηγική αυτή έγινε εντονότερη από το 2014, που ο Ερντογάν έγινε απόλυτος «μονάρχης».

Σταδιακά, όμως, η Ελλάδα άρχισε να αναπτύσσει και άλλες συμμαχίες και συνεργασίες, που ενίσχυναν τη θέση της και τη δυναμική της στην περιοχή της νοτιανατολικής Ευρώπης, προκειμένου να αναδειχθεί σε παράγοντα ασφάλειας και σταθερότητας⁶². Επεδίωξε να στηρίξει την ευρωπαϊκή πορεία βαλκανικών χωρών και να θέσει τις διμερείς σχέσεις και διαφορές κάτω από την ομπρέλα της ΕΕ, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα σημαντικές πρωτοβουλίες ενίσχυσής τους (Stavridis, 2010:18). Παράλληλα, επεχείρησε την ισχυροποίηση της θέσης της στο πεδίο των ενεργειακών εξελίξεων, δημιουργώντας συμμαχίες με πολλές χώρες γύρω από την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων στο χώρο του Αιγαίου (Ιταλία, Γαλλία, Κύπρος, Ισραήλ). Επίσης, έχει καλλιεργήσει φιλικές σχέσεις με τις χώρες της Μ. Ανατολής⁶³ και της Β. Αφρικής⁶⁴, πολλές εκ των οποίων είναι σε εχθρότητα με την Τουρκία. Ακόμα, προσπαθεί να διατηρήσει ένα πλέγμα φιλικών διμερών και πολυμερών σχέσεων με όλες τις σημαντικές δυνάμεις ΗΠΑ, Ρωσία και Κίνα μέσω οικονομικών, πολιτιστικών δεσμών, ελπίζοντας σε στήριξη και εμπιστοσύνη. Προπάντων, όμως, προσπαθεί να συσφίξει έτι περαιτέρω τη σχέση της με τις άλλες χώρες-μέλη της ΕΕ τονίζοντας τη σπουδαιότητά της και το γεωστρατηγικό της ρόλο για την Ένωση (Dokos, 2015:3-4).

Η Ελλάδα επιχειρεί να επιτύχει την αποτροπή, αφενός με το να επιδιώκει την ισχυροποίηση και τον εκσυγχρονισμό των αμυντικών και στρατιωτικών δυνάμεων και

⁶² Ήδη από το 1975 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής είχε εστιάσει στην αναγκαιότητα η Ελλάδα να αναπτύξει μία ισχυρή Διαβαλκανική Συνεργασία (Κοντονής, στο «30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», 2005, Αθήνα, Λιβάνης, σελ.34-35).

⁶³ Αναφέρεται ως χαρακτηριστικό παράδειγμα οι καλές σχέσεις Ελλάδας-Σαουδικής Αραβίας, μέσω και ανάπτυξης οικονομικών και εμπορικών σχέσεων.

⁶⁴ Βλ. δήλωση Υπουργού Εξωτερικών Ελλάδας, Ν. Δένδια για Μνημόνιο Ελλάδας-Αιγύπτου και οριοθέτηση ΑΟΖ μεταξύ των χωρών (<https://www.mfa.gr/epikairoτητα/proto-thema/delose-upourgou-exoterikon-dendia-meta-ten-upographie-sumphonias-gia-ten-oriothetese-aoz-metaxu-ellados-kai-aigyptou-kairo-06082020.ht>, επίσκεψη 12/9/2020).

μέσων, που η ίδια διαθέτει, τα οποία θα της επιτρέψουν να διατηρήσει τα κεκτημένα της. Αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι η Ελλάδα, δεδομένων των οικονομικών της δυνατοτήτων, αφιερώνει ένα σημαντικό τμήμα του προϋπολογισμού της για αμυντικές δαπάνες⁶⁵, αν και η οικονομική κρίση κλόνησε σημαντικά την ελληνική στρατιωτική δυναμική⁶⁶. Αφετέρου, επιχειρεί την αύξηση της αποτρεπτικής ικανότητας της, μέσω της διεθνούς αποτροπής, ήτοι της συμμετοχής της σε Διεθνείς Οργανισμούς και κυρίως στην ΕΕ, ελπίζοντας σε παρέμβαση και συνδρομή αυτών σε περίπτωση που απειληθούν τα συμφέροντά της.

---

⁶⁵ Η Ελλάδα βρίσκεται στην 3η θέση, μεταξύ των μελών του ΝΑΤΟ, ως προς τα χρήματα που διαθέτει στον τομέα της Άμυνας και πληροί και το στόχο του 2% του ΑΕΠ

⁶⁶ <https://www.kathimerini.gr/society/1018239/exoplistiko-chasma-elladas-toyrkias/>, επίσκεψη 12/9/2020.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα τελευταία χρόνια έχει καταστεί σαφές ότι οι κρίσεις που προκαλεί η Τουρκία έχουν σκοπό να εξαναγκάσουν σε ελληνικές υποχωρήσεις και να ροκανίσουν θέληση, κυριαρχία και κυριαρχικά δικαιώματα. Ο νεο-οθωμανισμός και ο μεγαλοϊδεατισμός του Ερντογάν προσκρούει στην ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο, προκαλώντας εντάσεις γύρω από τις τουρκικές διεκδικήσεις της υφαλοκρηπίδας, τις ‘γκρίζες ζώνες’, το Καστελόριζο, την αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και τη μειονότητα της Θράκης, παράλληλα πάντα με το Κυπριακό.

Η Ελλάδα καλείται να υπερασπιστεί τα κεκτημένα και τα κυριαρχικά της δικαιώματα και να διασφαλίσει τα εθνικά της συμφέροντα. Η άμυνα και θωράκιση της χώρας έναντι της τουρκικής επιθετικότητας μοιάζει με έναν μαραθώνιο αγώνα δρόμου, που απαιτεί αντοχή, αντίσταση, δύναμη, ισχυρή θέληση και καθορισμένη στρατηγική που θα αναδείξει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των αντιπάλων, αλλά και **θα** εφεύρει τις υπάρχουσες εναλλακτικές ανάλογα και με τις εκάστοτε συγκυρίες (στρατιωτικές, πολιτικές, οικονομικές).

Οι παλινδρομήσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποδεικνύουν ότι η Ελλάδα δε διαθέτει σαφώς προσδιορισμένες αντιλήψεις περί των αιτιών της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και των απώτερων στόχων της Τουρκίας. Αντίθετα, η Τουρκία παρουσιάζεται να έχει ένα μακροπρόθεσμο σχεδιασμό⁶⁷. Το γεγονός αυτό καθιστά την Αθήνα αναξιόπιστη. Η οικοδόμηση μιας ισχυρής αποτρεπτικής στρατηγικής προϋποθέτει αργαστή συνεργασία των αρμόδιων δρώντων και κυρίως συνετό, μακρόπνοο και ευέλικτο σχεδιασμό των κινήσεων των Ενόπλων Δυνάμεων⁶⁸. Απαιτεί η Ελλάδα να μπορέσει να τονίσει στην Τουρκία το μεγάλο κόστος και τις καταστροφικές συνέπειες, που θα προκύψουν για την ίδια την Τουρκία, αν προκαλέσει μια πολεμική αντιπαράθεση, εμποδίζοντας την έτσι να υλοποιήσει τις απειλές της (Ηφαιστος, 2016). Η Ελλάδα δεν είναι υπέρ της καταφυγής στα όπλα. Αντίθετα, τίθεται υπέρ του διαλόγου με βάση το διεθνές δίκαιο, μέσα σε ένα κλίμα γόνιμο και εποικοδομητικό, χωρίς αγκυλώσεις στο παρελθόν και ιδεοληψίες, με θέματα σαφώς καθορισμένα και εκ των

⁶⁷ Τσάκωνας, Αποστολίδης, Ντόκος, 2018, «Η ένταση στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας. Στρατηγικές Αντιμετώπισης», ΣΕΙΡΑ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ, ΕΛΙΑΜΕΠ, σελ.4)

⁶⁸ Βλ. Διακόπουλος, 2020, «Ασφάλεια και οικονομία στα χρόνια του κορωνοϊού», ανάκτηση στο <https://www.kathimerini.gr/opinion/1073514/asfaleia-kai-oikonomia-sta-chronia-toy-koronoioy/>, επίσκεψη 14/9/2020.

προτέρων προσδιορισμένα (π.χ. η Ελλάδα δε συζητά το ζήτημα της αποστρατιωτικοποίησης του ανατολικού Αιγαίου) στα οποία συμφωνούν αμφότερες οι πλευρές.

Η Ελλάδα καλείται να προβεί, πάντα με βάση το διεθνές δίκαιο, σε κάθε απαιτούμενη ενέργεια και πρωτοβουλία για να θωρακιστεί έναντι απειλών, επιθετικών και επεκτατικών βλέψεων της Τουρκίας, έχοντας κατά νου το αρχαιοελληνικό ρητό *«Το φυλάζει τα αγαθά χαλεπώτερον του κτήσασθαι»*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

1. Ευρωπαϊκή Ένωση, 1999. *Συμπεράσματα της Προεδρίας. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι.* [online] στο: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/PRES_99_999 [τελευταία επίσκεψη 3/9/2020]
2. Ευρωπαϊκή Ένωση, Επίσημη Εφημερίδα αριθ. L 179 της 23/06/1998. *Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το δίκαιο της θάλασσας/* Σύμβαση του Μοντέγκο Μπαίν.* [online] στο: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:21998A0623\(01\)&from=EL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:21998A0623(01)&from=EL) [τελευταία επίσκεψη 3/9/2020]
3. Ευρωπαϊκή Ένωση, 2011. *Απόφαση του Συμβουλίου για τη σύναψη μνημονίου συνεργασίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Διεθνούς Οργάνωσης Πολιτικής Αεροπορίας /* COM.* [online] στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011PC0107&from=FR> [τελευταία επίσκεψη 13/9/2020]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βρυώνης, Σπ. , 2008. *Η Παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και διαδικασία εξισλαμισμού 11^{ος} – 15^{ος} αιώνας.* Αθήνα: ΜΙΕΤ
2. Γιαλλουρίδης, Χρ. , 1999. *Η Τουρκία σε μετάβαση.* Αθήνα: Ι. Σιδέρης
3. Γιαλλουρίδης, Χρ. , Λαγγίδης, Α. , 2013. *Μετακεμαλισμός.* Αθήνα: Ι. Σιδέρης
4. Ευαγόρου, Ε. , 2010, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις από το 1923 έως σήμερα.* Αθήνα: Ποιότητα
5. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, 2000, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών (τόμοι Ι΄, ΙΣΤ΄)
6. Κοντονής, Χ., *Η Διαβαλκανική Συνεργασία 1974-2004: Τριάντα Χρόνια Ελληνικής Βαλκανικής Περιφερειακής Πολιτικής* στο Αρβανιτόπουλος Κ. και Κόππα Μ., 2005. *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.* Αθήνα: Λιβάνης
7. Κουγιού, Σ. , 2020. *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική.* Εκπαιδευτικό Υλικό για την Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα

8. Κουσκουβέλης, Η., *Η πολιτική των «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονες ή προβληματική πολιτική;* στο Κουσκουβέλης, Η. και Λίτσας Σπ., 2013. *Το στρατηγικό βάθος και η Τουρκία*. Αθήνα: Ποιότητα
9. Μαυρίδης, Π. , Φακιολάς Ε. , *Στρατηγική Διαχείριση κρίσης και ελληνοτουρκική αντιπαράθεση: Η περίπτωση των Ιμίων* στο Γιαλλουρίδης, Χρ. Και Τσάκωνας, Π. , 1999. *Ελλάδα και Τουρκία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης
10. Παπαστάμου, Α., 2018. *Οικονομική Διπλωματία. Από την θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Παπαζήσης
11. Ραπτόπουλος, Ν., *Η θέση του ισλαμικού κόσμου στη στρατηγική της ισλαμικής κυβέρνησης AKP. Μια περίπτωση εργαλειακής χρήσης των «προνομιακών» σχέσεων* στο Κουσκουβέλης, Η. και Λίτσας Σπ., 2013. *Το στρατηγικό βάθος και η Τουρκία*. Αθήνα: Ποιότητα
12. Σβολόπουλος, Κ. , 2002. *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της 'ΕΣΤΙΑΣ'
13. Φίλης, Κ. , 2017, *Τουρκία, Ισλάμ, Ερντογάν*. Αθήνα: Παπαδόπουλος
14. Χουλιάρης, Α., *Κρατική Γενναιοδωρία στο Διεθνές Σύστημα: Η Αναπτυξιακή Βοήθεια από το Σχέδιο Μάρσαλ έως σήμερα*. στο Κόντης, Α., Τσαρδανίδης Χ., 2004. *Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Μία Εισαγωγή*. Αθήνα: Παπαζήσης
15. Χριστοφιλοπούλου, Α. , 1997. *Βυζαντινή Ιστορία 867-1081*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας (τ. Β'2)
16. Eligur, B., 2010. *The mobilization of Political Islam in Turkey*. Turkey: Cambridge University Press Turkey
17. Hermann, M.G. *Assessing Leadership Style: Trait Analysis* στο Post, J., 2003. *The psychological assessment of political leaders, with profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton*. Ann Arbor: University of Michigan Press
18. Hudson, L., 1997. *Ανάλυση εξωτερικής πολιτικής, από την εμπειρία στη θεωρία*. Αθήνα: Πεδίο-Επιστημονικές Εκδόσεις
19. Landau M., J., 1981. *Παντουρκισμός. Το Δόγμα του Τουρκικού Επεκτατισμού*. Αθήνα: ΘΕΤΙΑΗ
20. Martin, L., 1997. *Interests, Institutions and Information, domestic politics and international relations*. Princeton NJ: Princeton University Press
21. Poulton, H., 2000. *Ημίψηλο, Γκρίζος Λόκος και Ημισέληνος*. Αθήνα: Οδυσσέας

22. Young W., J., 2002. *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991*. Αθήνα: Πατάκης

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Μπάλτος, Γ. , 2019. *Το στρατήγημα και η στρατηγική της Τουρκίας για μια «γαλάζια πατρίδα»*. Foreign Affairs The Hellenic Edition, αρ. 60
2. Τουλουμάκος, Π., 2010. *Ανιχνεύοντας την τουρκική εξωτερική πολιτική. Η δράση των κρατικών οργανώσεων στο πλαίσιο της αναπτυξιακής διπλωματίας της Άγκυρας*. Κείμενο Εργασίας, νο. 10, ΕΛΙΑΜΕΠ
3. Τσάκωνας, Π., Αποστολίδης, Π. , Ντόκος, Θ. , 2018. *Η ένταση στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας. Στρατηγικές Αντιμετώπισης*. ΣΕΙΡΑ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ, ΕΛΙΑΜΕΠ
4. Dokos, Th., 2015. *Greek foreign policy under the Damocles sword of the economic crisis*. ΚΑΣ-Κάτοπτρον, αρ. 2
5. Görener, A., 2011. *The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy*. Turkish Studies, vol. 12, no. 3, pp. 357-381
6. Grigoriadis, I., 2010. *The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*. Middle Eastern Studies Programme, ELIAMEP, no. 8
7. Gürdeniz, C., 2020. *Turkey in the Century of the Sea and Asia*. BRIC, vol. 1, no. 2, pp.1-8
8. Haugom, L., 2019. *Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation?* Comparative Strategy, vol. 38, no. 3, pp. 206-223
9. Hintz, L., 2015. *“Take it outside!” National identity contestation in the foreign policy arena*. European Journal of International Relations, pp. 1-27
10. Hoffmann, C., 2019. *Neo-Ottomanism, Eurasianism or securing the region? A longer view on Turkey’s interventionism*, Conflict, Security & Development, vol. 19, no. 3, pp. 301-307
11. Kesgin, B., 2020. *Turkey’s Erdoğan: leadership style and foreign policy audiences* . Turkish Studies, vol. 21, no. 1, pp. 56-82

12. Kili, S., 1980. *Kemalism in Contemporary Turkey*. International Political Science Review / Revue internationale de science politique, Vol.1, No. 3, pp.381-404
13. Murinson, A., 2012. *Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century*. THE BEGIN-SADAT CENTER FOR STRATEGIC STUDIES BAR-ILAN UNIVERSITY, Mideast Security and Policy Studies no. 97, pp. 1-35
14. Sakallioğlu, U. & Cinar, M., 2003. *Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process*. The South Atlantic Quarterly, vol. 102, no. 2/3, pp. 309-332
15. Saraçoğlu, C. & Demirkol, O., 2015. *Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey Under the AKP Rule: Geography, History and National Identity*, British Journal of Middle Eastern Studies, vol. 42, no. 3, pp. 301-319
16. Triantaphyllou, D., 2005. *The priorities of Greek Foreign Policy Today*. Southeast European and Black Sea Studies, vol. 5, no.3, pp. 327-346
17. Wendt, A., 1992. *Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics*. International Organization, vol. 46, no. 2, pp. 391-425
18. Yilmaz, I. & Bashirov, G., 2018. *The AKP after 15 years: emergence of Erdoganism in Turkey*. Third World Quarterly, vol. 39, no. 9, pp. 1812-1830

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ήφαιστος, Π. , 2016. *Ελληνική Αποτρεπτική Στρατηγική: Για να υπάρχουν επιλογές πρέπει να υπάρχει στρατηγική – Το μεθοδολογικό και φιλοσοφικό σταυροδρόμι και ο θανατηφόρος χαρακτήρας κάθε κατευναστικής στάσης και συμπεριφοράς* [online] στο: www.ifestos.edu.gr [τελευταία επίσκεψη 25/8/2020]
2. Κουσκουβέλης, Η. , 2014. *Το διεθνές σύστημα και η «Αραβική Άνοιξη»* [online] στο: <https://www.researchgate.net/publication/> [τελευταία επίσκεψη 29/8/2020]
3. Τσάκωνας, Π. , 2018. *Ποια στρατηγική για την Τουρκία; Ο ρόλος του ευρωπαϊκού παράγοντα* [online] στο: <https://www.foreignaffairs.gr/> [τελευταία επίσκεψη 16/9/2020]
4. Barkley, H., 2016. *Erdogan's Foreign policy is in Ruins* [online] στο: <https://foreignpolicy.com/> [τελευταία επίσκεψη 10/8/2020]

5. Taspinar, O., 2011. *The Three Strategic Visions of Turkey*. US – EUROPE ANALYSIS SERIES, vol. 50 [online] στο: www.brookings.edu/cuse [τελευταία επίσκεψη 12/9/2020]
6. Tzifakis, N., 2012. *Bosnia's Slow Europeanisation*. Perspectives on European Politics and Society [online] στο: <https://www.tandfonline.com/loi/rpep20> [τελευταία επίσκεψη 11/9/2020]

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

1. Αντωνίου, Δ. , 2017. *Επίσκεψη Ερντογάν: Ναυάγιο, με διαφωνία εφ’ όλης της ύλης*. [online] στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/938214/episkepsi-erntogan-nayagio-me-diafonia-ef-olis-tis-ylis/> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
2. Διακόπουλος, Α. , 2020. *Ασφάλεια και Οικονομία στα χρόνια του κορωνοϊού*. [online] στο: www.kathimerini.gr [τελευταία επίσκεψη 20/8/2020]
3. Κλάψης, Α., 2016. *Η επιστολή Τζόνσον προς Ινονού*. [online] στο: <https://www.kathimerini.gr/world/868689/i-epistoli-tzonson-pros-inonoy/> [τελευταία επίσκεψη 30/8/2020]
4. Ιστοσελίδα ΥΠΕΞ Ελλάδας. 2020. *Διμερείς σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας*. [online] στο: <https://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/tourkia> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
5. Ιστοσελίδα ΥΠΕΞ Ελλάδας. 2020. *Ζητήματα ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ειδικότερα κείμενα: Ελληνική μειονότητα και ιδρύματα*. [online] στο: <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/elleniki-meionotita-kai-idrimata.html> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
6. Ιστοσελίδα ΥΠΕΞ Ελλάδας. 2020. *Ζητήματα ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ειδικότερα κείμενα: Έρευνα και διάσωση*. [online] στο: <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/erevna-kai-diasosi.html> [τελευταία επίσκεψη 13/9/2020]
7. Ιστοσελίδα ΥΠΕΞ Ελλάδας. 2020. *Ζητήματα ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ειδικότερα κείμενα: Οικουμενικό Πατριαρχείο*. [online] στο: <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/oikoumeniko-patriarheio.html> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
8. Ιστοσελίδα ΥΠΕΞ Ελλάδας. 2020. *Επικαιρότητα. Πρώτο θέμα. Δήλωση ΥΠΕΞ Δένδια μετά την υπογραφή συμφωνίας για την οριοθέτηση ΑΟΖ μεταξύ Ελλάδος και Αιγύπτου*. [online] στο: <https://www.mfa.gr/epikairoτητα/proto-thema/delose-upourgou-exoterikon-dendia-meta-ten-upographe-sumphonias-gia-ten->

- [oriothetese-aoz-metaxu-ellados-kai-aiguptou-kairo-06082020.ht](https://www.huffingtonpost.gr/entry/ta-exoplistika-proyrammata-tes-toerkias-kai-e-anayke-enischeses-ton-ellenikon-enoplon-denameon-gr_5dea7cade4b0d50f32b2e03e) [τελευταία επίσκεψη 12/9/2020]
9. Μοτίκα, Μ., 2019. *Τα εξοπλιστικά προγράμματα της Τουρκίας και η ανάγκη ενίσχυσης των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων.* [online] στο: https://www.huffingtonpost.gr/entry/ta-exoplistika-proyrammata-tes-toerkias-kai-e-anayke-enischeses-ton-ellenikon-enoplon-denameon-gr_5dea7cade4b0d50f32b2e03e [τελευταία επίσκεψη 15/9/2020]
  10. Νέδος, Β., 2020. *Τι οδήγησε στην αποχώρηση του Ορούτς Ρέις; Το διπλωματικό παρασκήνιο.* [online] στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/561077251/ti-odigise-stin-apochorisi-toy-oroyts-reis-to-diplomatiko-paraskinio/> [τελευταία επίσκεψη 15/9/2020]
  11. Νέδος, Β., 2019. *Μνημόνιο Τουρκίας με Λιβύη.* [online] στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/1053976/mnimonio-toyrkias-me-livyi/> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
  12. Νέδος, Β., 2019. *Εξοπλιστικό χάσμα Ελλάδας- Τουρκίας.* [online] στο: <https://www.kathimerini.gr/society/1018239/exoplistiko-chasma-elladas-toyrkias/> [τελευταία επίσκεψη 12/9/2020]
  13. Νέδος, Β., 2016. *Ερντογάν αμφισβητεί Λωζάννη.* [online] στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/877022/erntogan-amfisvitei-lozanni/> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
  14. Ντουράν, Ε. & Μπελούτ Ντ., 2019. «Επίθεση φιλίας» Ερντογάν στους Κούρδους. [online] στο: <https://www.dw.com/el/e%CF%80%CE%AF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B5%CF%81%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AC%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B4%CE%BF%CF%85%CF%82/a-48676339> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
  15. Στούκας, Μ., 2017. *Τα Σεπτεμβριανά. Η ολέθρια νύχτα για τον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης.* [online] στο: <https://www.protothema.gr/stories/article/711636/ta-septemvriana-i-olethria-nuhta-gia-ton-ellinismo-tis-konstadinoupolis/> [τελευταία επίσκεψη 25/8/2020]
  16. Συρίγος, Α., 2020. *Παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου.* [online] στο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/1077470/paraviaseis-toy-ellinikoy-enaerioy-choroy/> [τελευταία επίσκεψη 16/9/2020]

17. Συρίγος, Α. , 2018. «Γκρίζες ζώνες» έχει και η Τουρκία. [online] στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/967354/gkrizes-zones-echei-kai-i-toyrkia/> [τελευταία επίσκεψη 16/9/2020]
18. Χουλιάρα, Γ., 2018. *Τουρκία και νεο-οθωμανισμός*. [online] στο: <https://libertypress.gr/tourkia-neo-othomanismos/> [τελευταία επίσκεψη 28/8/2020]
19. Alperen, U. & Ersoy, E., 2019. *Turkey and Asia: Anew Foreign Policy Initiative in Passing*. [online] στο: <https://thediplomat.com/2019/10/turkey-and-asia-anew-a-foreign-policy-initiative-in-passing/> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
20. Ozkir, Y., 2019. *22 Years On: Turkey's Post-Modern Coup*. [online] στο: <https://politicstoday.org/22-years-on-turkeys-post-modern-coup/> [τελευταία επίσκεψη 30/8/2020]
21. Paul, A. & Seyrek, D.M., 2017. *Constitutionals changes in Turkey. A presidential system or the President*. [online] στο: <https://www.epc.eu/en/Publications/Constitutional-changes-in-Turkey-A-presidential-system-or-the-preside~1d617c> [τελευταία επίσκεψη 10/9/2020]
22. Presidency of the Republic of Turkey, 2020. *Biography of Recep Tayyip Erdogan*. [online] στο: <https://www.tccb.gov.tr/en/receptayyiperdogan/biography> [τελευταία επίσκεψη 28/8/2020]
23. Turkish ministry of Foreign Affairs, 2020. *Background note on Aegean Dispute*. [online] στο: <http://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-dispute.en.mfa> [τελευταία επίσκεψη 4/9/2020]
24. Turkish ministry of Foreign Affairs, 2020. *Turkish minority of Western Thrace*. [online] στο: <http://www.mfa.gov.tr/turkish-minority-of-western-thrace.en.mfa> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]
25. Unker, P. & Bellut D., 2020. *Tough times for journalism in Recep Tayyip Erdogan's Turkey*. [online] στο: <https://www.dw.com/en/tough-times-for-journalism-in-recep-tayyip-erdogans-turkey/a-51988660> [τελευταία επίσκεψη 14/9/2020]

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης

Ε.Π.
**ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΤΟΜΕΑ**

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΣΔΔΑ)

Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος

τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479

www.ekdd.gr